

अध्याय : एक

शोध परिचय

१.१ शोधको पृष्ठभूमि

भाषा मान्छेले विचारको आदान प्रदान गर्ने साधन हो । भाषाको उत्पति र विकास यही मानवीय आवश्यकता पूर्तिको लागि भएको मानिन्छ । भाषालाई बोलेर वा लेखेर अभिव्यक्त गरिन्छ र त्यस्तो अभिव्यक्तिलाई सुनेर वा पढेर ग्रहण गरिन्छ । भाषाको मूल स्वरूप बोली अथवा शब्द नै हो । बोलीलाई ध्वनि वा वाक् पनि भनिन्छ । हामीले बोलेको कुराले कुनै वस्तु वा विचारलाई बुझाउने हुनाले हाम्रो बोली त चिह्न वा प्रतीक मात्र हो । कुनै अर्थ बुझाउन प्रयोग गरिने ध्वनिका रूपको चिह्न हुनाले भाषालाई ध्वनि प्रतीक वा वाक् प्रतीक मानिन्छ । यस्ता वाक् प्रतीकहरू यादृच्छिक हुन्छन् । यादृच्छिक भन्नुको तात्पर्य हामीले प्रयोग गर्ने शब्द र त्यसले बुझाउने अर्थका विचमा कुनै वैज्ञानिक सम्बन्ध हुँदैन ।

एक वा एक भन्दा बढी अक्षर मिलि बनेको र स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । यो रूपमभन्दा ठूलो र पदावली भन्दा सानो भाषिक एकाइ हो भाषिक व्यवहारमा प्रयोग हुने शब्दहरूको समूहलाई शब्दभण्डार भनिन्छ । नेपाली भाषाको पनि आफ्नै विस्तृत शब्दभण्डार छ । कुनै पनि भाषाको शब्दभण्डार आफैमा पर्याप्त हुँदैन । त्यहाँ आफ्नै र विभिन्न स्रोतबाट आएका शब्दहरूको व्यापक क्षेत्र हुन्छ । (भट्टराई, दुङ्गेल : २०७३ : ११९) ।

भाषाको अभिव्यक्ति क्षमता शब्दभण्डारको क्षमतामा निर्भर हुन्छन् र त्यस भाषामा खेलेका, भिजेका र रक्तिएका शब्दहरूको समष्टि हो शब्दभण्डार (नेपाली बृहत शब्दकोश : २०७२:५) नेपाली भाषा जीवन्त भाषा हो । यो भाषा जातीय जीवन भित्र हुर्कदै आएको हो र हुर्कदै छ । यसमा आफै भित्र विकसित हुने र भाषान्तरका शब्दलाई आत्मसात गर्न सकिन्छ । यही नै यसको जीवन्तरको चिह्न हो शब्दभण्डार भाषा, वर्ण, रूप, शब्द पदावली, उपवाक्य र वाक्यहरूको एकीकृत रूप हो । यही एकीकृत रूपले सिङ्गो सङ्गठनको रूप धारण गरेको हुन्छ । शब्द भाषाको महत्वपूर्ण

एकाइ हो । भाषालाई अर्थयुक्त, सन्दर्भयुक्त तथा सम्प्रेषणयुक्त बनाउन शब्दले आधारभूत भूमिका खेलेको हुन्छ । अर्थयुक्त शब्द बिना त्यसभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइहरू नबन्ने भएकाले शब्दगत आधार भाषाको प्राण हो भन्दा फरक पढैन ।

विद्यार्थीहरूलाई विविध विषयको बोध र अभिव्यक्तिमा सक्षम बनाउन विषयगत र सन्दर्भगत आवश्यकता अनुरूपको शब्दभण्डारको प्रयोग गराउनु आवश्यक हुन्छ । शब्दभण्डार केवल पुस्तकालय मात्र नभई प्रत्येक ज्ञान र अनुभव व्यक्त गर्ने आवश्यक र उपयोगी खालका हुनुपर्दछ । शब्दभण्डार असिमित हुने र दैनिक जीवनमा उपयुक्त भइरहने भएकाले यो जीवन पर्यन्त सिक्दै गइरहेको हुन्छ । मानिसले जति अनुभव र ज्ञान हासिल गर्दै जान्छ त्यति नै शब्दहरूमा पनि विविधता र गहनता बढ्दै जान्छ । शब्दहरूको प्रयोगको आधारमा विस्तारित र आवश्यकता पनि हुँदै जान्छ । शब्दको अभावमा विचार विनिमय असम्भव हुने हुँदा पनि शब्दभण्डार भाषाको महत्वपूर्ण पक्ष बन्न पुगेको हो । विद्यार्थीको बोध अभिव्यक्ति तथा सम्प्रेषण क्षमता वृद्धि गराउनका लागि शब्दभण्डारको प्रयोग र महत्वलाई आत्मसात गरी यो अध्ययन अगाडि बढाइएको छ ।

यस अध्ययनमा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्बाट स्वीकृत सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भएको 'एक चिहान' उपन्यास विधाको शब्दभण्डारको अध्ययन गर्दा पुस्तकालय विधि मूल रूपमा उपयोग गरिएको छ भने आवश्यकता अनुसार व्याख्यान तथा विश्लेषण विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई स्रोत र पदवर्गका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । साथै उपन्यासमा यसको वर्ण विन्यासगत त्रुटिहरूको समेत विश्लेषण गरिएको छ र प्रयुक्त शब्दहरूलाई स्रोत र पद वर्गका आधारमा तालिका र सुचीबद्ध गरीएको छ । तालिका निर्माण गरी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । शब्दको स्रोत र वर्ग पत्ता लगाउन विभिन्न शब्दकोशहरूको प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासको चार परिच्छेदबाट शब्दहरू निकाली तत्सम, तद्भव र आगन्तुक गरी वर्गीकरण गरिएको छ । त्यस्तै पदवर्गमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात गरी ९ वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ । शब्दहरूको गणना गर्दा दोहोरिएको

शब्दहरूलाई एकपटक मात्र समावेश गरिएको छ । भाषिक संरचना वाक्य गठनको अध्ययनमा संरचना वा बनोटका आधारमा सरल, मिश्र र संयुक्तमा विभाजन गरी उल्लेख गरिएको छ । यसरी अध्ययन र विश्लेषण गर्दा व्याकरण सम्बन्धी आधिकारिक पुस्तकहरू एवम् शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोगका साथ शोध निर्देशकसँग सल्लाह र सुझाव लिइएको छ ।

१.२ समस्या कथन

अनुसन्धानको निम्ति छनोट गरिएको कुनै पनि अनुसन्धेय विषयवस्तुलाई नै समस्याका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । अनुसन्धान कार्यका सिलसिलामा समस्या भन्नाले अनुसन्धेय समस्या तथा अनुसन्धानको विषयवस्तु भन्ने बुझ्नुपर्छ (बन्धु २०६५ : १७) । शोध शीर्षक अन्तर्गत मुख्य मुख्य समस्या वा प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित समाधान वा उत्तर नै समस्या कथन हो ।

भाषा विचार सम्प्रेषण गर्ने उत्कृष्ट माध्यम हो । भाषामा प्रयुक्त शब्दहरू त्यस भाषाका आधार स्तम्भ छन् । भाषा र साहित्यको अध्ययन कार्य गर्दा त्यसका शब्दहरूको पनि अध्ययन गर्नु अति आवश्यक छ । भाषाबाट शब्दहरू अलग गरेर भाषिक अनुसन्धान पुरा हुन सक्दैन शब्दहरूको समुचित प्रयोग उत्कृष्ट भाषा सिर्जना गर्न सकिन्छ । कुनै पनि भाषाका साहित्यिक विधामा प्रयुक्त शब्दहरू र भाषा साहित्यको बीचमा शब्दहरूको एक आपसमा तालमेल मिलेन भने भाषा प्रभावकारी रूपमा व्यापक हुन सक्दैन । भाषा र साहित्यमा प्रयोग हुने भाषा जति खटिन्छन् त्यति व्यापक स्रोतबाट प्रयोग हुन्छन् । भाषा र साहित्यको श्री वृद्धि गर्ने काम शब्दहरूबाट हुने गर्छ । शब्दहरूको प्रयोग ठिक ढङ्गबाट हुन सकेन भने भाषा अधुरो र अर्थ नलाग्ने हुन्छ । त्यसैले शब्दभण्डारको यसमा महत्वपूर्ण स्थान छ । शब्दहरूको स्रोत र वर्गसँग सम्बन्धित र वाक्य गठनको रूपमा अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोध प्रस्तावमा उच्च माध्यमिक तहको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको उपन्यास विधा अन्तर्गत 'एक चिहान' उपन्यास लाई आधार बनाई हेरिएको छ ।

यस उपन्यासमा विभिन्न स्रोतबाट आएका शब्द, वाक्यमा पदवर्गका दृष्टिले कसरी अर्थ प्रदान गरेका छन् र प्रयुक्त शब्दहरूमा वर्ण विन्यास कतिको क्रमिकता छन् भन्ने कुराले भाषा सिकाइका दृष्टिले तड्कारो समस्याका रूपमा देखा परेका छन् । यस उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन अन्तर्गत निम्न समस्याहरूलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

- क) 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत कस्तो रहेको छ ?
- ख) शब्दवर्गको आधारमा 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरू के कस्ता छन् ?
- ग) 'एक चिहान' उपन्यासमा वाक्य गठन के कस्तो छ ?

१.३ शोधको उद्देश्य

कुनै पनि शोधकार्यको उद्देश्य सम्बद्ध शोध समस्याहरूको प्रमाणिक तथा प्राज्ञिक समाधान प्राप्त गर्नु हो । शोधको उद्देश्यले शोध समस्याहरूलाई समाधान गर्ने बाटो देखाउँछ । शोध समस्या शीर्षकमा केन्द्रित हुन्छ, शोध उद्देश्य समस्यामा केन्द्रित हुन्छ । शोधकार्यमा कुन कुन कुराको खोजी गर्नुपर्ने छ भन्ने कुरामा आधारित भई स्पष्ट उद्देश्य निर्धारण गर्नु पर्दछ । शोधकार्यको उद्देश्य शोध समस्यामा आधारित हुने भएकाले यस शोधकार्यको उद्देश्य उच्च माध्यमिक तहको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएको हृदयचन्द्र सिंह प्रधानद्वारा लिखित 'एक चिहान' उपन्यास विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डार र भाषाको अध्ययनको समस्याका आधारमा उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ ।

- क) 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत पत्ता लगाउनु ।
- ख) शब्दवर्गका आधारमा 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई वर्गीकरण गर्नु ।
- ग) 'एक चिहान' उपन्यासको वाक्य गठन पत्ता लगाउनु ।

१.४ शोधको औचित्य र महत्व

शब्दभण्डारको क्षमताको भाषा पाठ्यपुस्तक निर्मातालाई भाषा सिकारूलाई धेरै सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । भाषा शिक्षणमा शब्दभण्डारको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । भाषामा शब्द तथा शब्दभण्डारको केन्द्रिय भूमिका रहेको कुरामा दुई मत छैन ।

शब्द एक अर्थपूर्ण एकाइ हो । शब्दले एकले वा वाक्यमा दुबै ठाउँमा रहेर अर्थ प्रदान गर्दछ । भाषिक सिप विकासमा शब्दभण्डारको ज्यादै महत्व रहन्छ । नेपाली भाषालाई स्तर अनुसार विभिन्न विद्या अन्तर्गत रहेर अध्ययन गराउँदै आइएको पाइन्छ । भाषा शिक्षणमा शोधकार्यको महत्व आफ्नै किसिमको रहन्छ । खास गरी यस शोधको औचित्य र महत्व अन्तर्गत सम्बन्धित शोधकार्यका प्राज्ञिक तथा अनुसन्धानात्मक आवश्यकता र उपयोगिता माथि प्रकाश पार्नु नै शोधको औचित्य हो । यस शोधकार्यबाट क- कसलाई कुन -कुन पक्षमा के - कस्तो लाभ, उपलब्धि वा सहयोग पुग्न सक्छ सो बारेमा तर्कपूर्ण उल्लेख गरिनुपर्दछ र शोधकार्य आफैमा जटिल कार्य हो । नविन तथा गहन ज्ञान आर्जन गर्न गरिने शोधकार्य सैद्धान्तिक र व्यावहारिक रूपमै औचित्यपूर्ण, उपयोगी र महत्वपूर्ण हुन आवश्यक छ ।

सीमित वर्ण र नियमका आधारमा धेरै शब्द निर्माण हुन्छन् । तिनीहरू सबैलाई समानुपातिक रूपमा महत्व दिन सकिदैन र जथाभावी तवरले वाक्यमा प्रयोग गर्नु पनि हुदैन । त्यसैले शब्दहरूको छनोट र स्तरमा भाषा पाठ्यपुस्तक जस्तो महत्वपूर्ण सामग्रीमा ज्यादै सतर्कता र सचेतता अपनाई विद्यार्थीको उमेर, स्तर, रूचि, क्षमता आदि पक्षहरूलाई हृदयङ्गम गरी पाठ्यपुस्तक उपन्यास तयार गरिनु पर्दछ । भाषालाई विचार विनिमयको शसक्त एवम् प्रभावकारी माध्यम मानिन्छ । भाषाको संरचना शब्दहरूको आडमा मात्र हुने भएकाले शब्दभण्डारको ज्यादै महत्व रहेको पाइन्छ । 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको प्रयोग कस्तो छ भनेर अध्ययन गर्न चाहने जिज्ञासा पाठकलाई तथा भावी शोधार्थीलाई सीमित मात्रामा भए पनि यो उपयोगी बन्न सक्नेछ भन्ने विश्वास गरिएको छ । यस शोधको अध्ययनबाट निम्न पक्षमा लाभान्वित हुनेछन् ।

- क) 'एक चिहान' उपन्यासमा समाविष्ट शब्दभण्डारको प्रकृति पत्ता लगाउन सक्ने छ ।
- ख) उपन्यासका लागि आवश्यक शब्दभण्डारको छनोट र अनुक्रम पहिल्याउन मदत मिलेछ ।
- ग) उपन्यासबाट छनोट गरिएका शब्दहरूको स्रोत, भाषिक संरचनाको बारेमा जानकारी मिलेछ ।

- घ) यस शोधको अध्ययनले शोधार्थीलाई शब्दभण्डार अध्ययनमा सामग्रीको काम गर्ने छ ।
- ङ) सम्बन्धित शोधको अध्ययनले शिक्षक विद्यार्थीहरूमा शब्दभण्डार सम्बन्धी विभिन्न पक्षको ज्ञान प्रकाश पार्ने छ ।
- च) यस शोधको अध्ययनले पुस्तक लेखनलाई उपयुक्त शब्द प्रयोग गर्ने सुझाव मिल्ने छ आदि ।

१.५ शोधको सीमाङ्कन

शोध प्रस्तावमा निर्धारित शीर्षक अन्तर्गत कुन - कुन पक्षको अध्ययन गर्ने हो सो को किटानी गर्नु नै शोधकार्यको सीमा हो । शोधकार्य व्यवस्थित रूपले अगाडि बढाउनको निम्ति शोधको क्षेत्र र सीमा प्रष्ट हुनु पर्दछ । प्रस्तुत गरेको शोध शीर्षकले अध्ययनको क्षेत्रलाई स्पष्टसँग किटान गर्न नसकेको अवस्थामा शोध प्रस्तावमा के कति विषयको अध्ययन गर्ने हो र के कति विषयको अध्ययन नगर्ने हो भन्ने कुरा पनि उल्लेख हुनुपर्छ । अनुसन्धान एक व्यापक र विस्तृत विषय क्षेत्र भएकोले आफैमा जटिल तथा समस्यामूलक कार्य हो । यसलाई सु सम्पन्न गर्नका लागि योजनाबद्ध कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुका साथै सुक्ष्म र गहन अध्ययनको आवश्यकता पर्दछ । शोधकार्यमा अध्येताले अध्ययन गर्नु पर्ने विषयको प्रयोजन, समय सीमा, आर्थिक कठिनाइ एवम् अन्य कतिपय कारणहरूले गर्दा सीमा निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । सीमाङ्कनले अध्ययनलाई केन्द्रित, सङ्गठित र सही दिशा निर्देश गर्दछ । यो शोधकार्य उच्च माध्यमिक विद्यालय शिक्षा परिषदबाट स्वीकृत पठन पाठन हुँदै आइरहेको अनिवार्य नेपाली विषयको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको उपन्यास विधा अन्तर्गत 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दभण्डार र भाषाको दृष्टिले अध्ययन गरी उपयुक्ताका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्यसम्म यस शोधकार्यको सीमा निर्धारण गरिएको छ ।

- क) प्रस्तुत शोधपत्र शिक्षा मन्त्रालयबाट सरकारी विद्यालयको निम्ति स्वीकृत प्रदान गरिएको सबैको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूसँग मात्र सम्बन्धित छ ।

- ख) 'एक चिहान' उपन्यासको पहिलोदेखि चौथो परिच्छेदसम्म मात्र वाक्य गठन, शब्दस्रोत र पदवर्गको अध्ययनमा मात्र प्रस्तुत शोधपत्र सीमित रहेको छ ।
- ग) यो अध्ययन पुस्तकालय विधिमा मात्र सीमित रहेको छ ।

१.६ प्रयुक्त विशेष शब्दहरूको परिभाषा

विशिष्ट भाषिक अर्थ सम्प्रेषण गर्ने सार्थक भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । शब्द भाषिक उच्चारणमा मुख्य स्रोत हो । शब्द बिना वाक्य वा भाषा बन्दैन । शब्दको विकाससँग भाषाको पनि विस्तार हुन्छ । अक्षर भन्दा माथिल्लो र वाक्यांश भन्दा तल्लो तहमा शब्द रहन्छ । वर्ण र अक्षरको उचित संयोजनबाट नै शब्द बन्दछ । शब्दले भाषिक क्रियाकलाप वा वाक्यमा निश्चित प्रकारको आफ्नो क्षमता अनुसारको अर्थ जनाउँछ । शब्द भाषाको सानो महत्वपूर्ण एकाइ हो । शब्द वाक्यभित्र निहित हुन्छ । अनुभूत विषयवस्तुलाई व्यक्त गरिने वर्णनात्मक वा ध्वन्यात्मक ध्वनि आवाज वर्ण वा वर्ण समूहबाट बनेको कुनै अर्थ बुझाउने ध्वनि सार्थक पद, लवज शब्द हो ।

भाषामा भएका शब्दहरूको समष्टिगत रूप शब्दभण्डार हो । शब्दभण्डारलाई शब्द ढुकुटी पनि भनिन्छ । शब्दभण्डार भाषाको वैभव हो । नेपाली भाषाको शब्दभण्डार बनेको पनि नेपाली भाषामा भएका सम्पूर्ण शब्दहरूको भण्डार वा ढुकुटी हो । नेपाली भाषाको प्रमुख स्रोत संस्कृत भाषा हो । संस्कृत भाषाबाट विभिन्न शब्दहरू लिएर नेपाली भाषाको शब्दभण्डार बलियो बनेको छ । शब्दभण्डार कतिपय आगन्तुक शब्दबाट पनि वृद्धि हुदै गएको छ । विभिन्न स्रोतबाट सापटी लिएर वा नलिएर भए पनि नेपाली भाषामा भएका सम्पूर्ण शब्दहरूको ढुकुटी नेपाली भाषाको शब्दभण्डार हो ।

१.७ शोधपत्रको रूपरेखा

शोध पत्रको संरचनालाई सुसंगठित र सु व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि आवश्यकता अनुसार विभिन्न परिच्छेद वा अध्ययन र त्यस अन्तर्गत विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । यी शीर्षक उपशीर्षकको आधारमा नै शोधपत्र तयार पारिएको हुन्छ । शोध प्रस्ताव तयार गर्दा पूर्वानुमानका आधारमा मुख्य मुख्य परिच्छेद र शीर्षकहरू उल्लेख गरी शोधपत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।

शोधपत्रको परिच्छेद वा अध्ययनको निश्चित सँगसँगै विषयवस्तुको प्रकृति,
शोधपत्रको आकार आदिका आधारमा त्यसको निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय एक : शोधको परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा

अध्याय तीन : अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

अध्याय चार : व्याख्या विश्लेषण

अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष र उपयोग

सन्दर्भ सूची

परिशिष्ट

अध्याय : दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा

अनुसन्धानको सिलसिलामा सम्बन्धित विषयमा त्यस अघि तयार पारिएका पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख शोध, प्रबन्ध, प्रतिवेदन आदिको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो। शोधकार्यलाई व्यवस्थित क्रमबद्ध र समय सीमा भित्र पुरा गर्न सम्बन्धित विषयमा भएका पूर्व अध्ययनको समीक्षा गरी अनुसन्धेय क्षेत्र पत्ता लगाई अघि बढ्नु पर्ने हुन्छ। तसर्थ पूर्वकार्यको समीक्षा र यसको उपयोगितालाई यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ।

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली भाषालाई स्तरीय र सम्बृद्ध बनाउन शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन हुनु पर्छ, कुनै पनि विषयमा अनुसन्धान गर्नु पूर्व सम्बन्धित विषयको खोजी गर्न मिल्ने अनुसन्धान योग्य विषयवस्तुहरू पहिल्याउन जरूरी देखिन्छ। नेपाली भाषा सिकाइका निर्मित शब्दभण्डार अति आवश्यक छ। शब्दभण्डारको अभावमा भाषाको विकास सम्भव छैन। भाषाको जीवन भनेको नै शब्द हो, अतः शब्द बिनाको भाषा अर्थहीन हुन्छ। भाषाको मेरूदण्ड नै शब्द भएको हुनाले यसको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान हुन आवश्यक हुन्छ। कुनै पनि शिक्षार्थीलाई भाषा सिकाउनु परेमा सर्वप्रथम उसलाई शब्दभण्डारका बारेमा जानकारी गराउनु र भाषाका चारवटा सिपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइका विकासमा समान रूपले ध्यान दिनुपर्छ (भण्डारी : २०६८ : ३५)।

शब्द रूपभन्दा ठूलो र पदावली भन्दा सानो भाषिक एकाइ शब्द हो। यो भाषिक एकाइ शब्द हो। यो भाषिक कार्य सम्पादनको महत्वपूर्ण एकाइ हो। शब्द भाषिक अभिव्यक्तिको एकाइ हो। यसले पूर्ण रूपले भाषिक अभिव्यक्ति प्रदान गर्दछ। भाषा विचारको बाहक हो भने शब्दद्वारा नै अर्थ प्रसारित हुने हुँदा भाषामा शब्दको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। एउटा कुनै अर्थको सङ्केत गर्न अक्षर वा अक्षरहरूको समूह शब्द हो भने शब्दहरूको समूह शब्दभण्डार हो। अर्थात् भाषामा भएका शब्दहरूको

समष्टिगत रूप शब्दभण्डार हो । अनुसन्धानका सिल सिलामा सम्बन्धित विषयमा त्यस अझ सम्पन्न गरिएका कार्यहरूको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्य क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो (बन्धु : २०६५ : २८) । पूर्वकार्यको समीक्षा अन्तर्गत शोधपत्रको अध्ययनका आधारमा पूर्वकार्यको समीक्षा गरिने छ । सम्बन्धित विषयवस्तुमा त्यो भन्दा पूर्व अध्ययन भएको भए त्यस विषयवस्तुसँग सम्बन्धित शोध पत्रको सकारात्मक र नकारात्मक पक्षलाई केलाउदै सकारात्मक पक्षको अवलम्बन र नकारात्मक पक्षका सुधार सहित नयाँ ढंगबाट अध्ययन र अनुसन्धानलाई अगाडि बढाउने कार्य गरिन्छ ।

कुनै पनि विषयमा अनुसन्धान गर्नु पूर्व सम्बन्धित विषयको अनुसन्धेय वस्तुहरू के के हुन् सक्छन् भन्ने कुराको बारेमा जानकारी हुनु आवश्यक देखिन्छ । सम्बन्धित विषयवस्तुको अनुसन्धान गर्ने क्रममा पूर्वकार्य नै प्रमुख गोरेटो हुन् आउँछ । जसको माध्यम नै अनुसन्धानकर्तालाई आफ्नो विषयमा कस्ता पक्षहरूको अनुसन्धान भएका छन् र कुन पक्षहरू अनुसन्धानमा समेटिएको छैन अनि त्यस्तै अरू थप खोज गर्नु पर्ने कुराहरू कस्ता कस्ता छन् भन्ने कुराको निर्देशन प्राप्त गर्नको लागि पनि त्यस कार्यसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यको जानकारी लिन आवश्यक हुन्छ । यस शब्दभण्डारको अध्ययन गर्ने सिलसिलामा पनि यस भन्दा पहिले विभिन्न विद्वान, लेखक, अनुसन्धानकर्ता एवम् स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूले सम्बन्धित क्षेत्रमा के - कसरी अध्ययन गरेका छन् । विगतका अनुभवले नै वर्तमानमा अगाडि बढ्न प्रेरणा प्रदान गर्ने हुँदा जुनसुकै कार्य गर्नका लागि पूर्वकार्यको जानकारी लिन आवश्यक हुन्छ भन्ने कुराको पुष्टि गर्न, खोजी र निष्कर्षलाई समीक्षात्मक रूपले प्रस्तुत गरिनुको साथै विभिन्न शोधार्थीहरूको शोधपत्रलाई समावेश गरिएको छ ।

भाषाको मूल आधार अर्थात् मेरूदण्ड नै शब्द मानिने क्रममा शब्दभण्डारमा अनुसन्धानको सुरुवात गर्ने व्यक्ति थर्न डाइक हुन् । यिनले ई. १९२१ मा अनुसन्धानको सुरुवात गरी एन् : १९३१ मा कार्यलाई विल्डन रूपमा अध्ययन र अनुसन्धान गरे । यसै गरेर ई . १९२६ मा हर्नले प्रौढको शब्दभण्डारको अध्ययन र

लेडवेतरको बालक र प्रौढका शब्दहरूको आवृत्ति गणना गर्ने काम गरिने । यसबाट उनले ५१ प्रतिशत शब्द मात्र मिलेको निष्कर्ष निकालेकी थिइन ।

शब्दभण्डार अध्ययनको क्रममा भएका अनुसन्धानमा नेपालमा पहिलो अध्ययन डा राजेन्द्र कुमार रोड्जोड (सन् १९७३) ले 'अ स्टडी अफ द डेभलपमेन्ट अफ द प्राइमरी स्कुल चिल्डेन अफ नेपाल' शीर्षकमा गरेका थिए । यो अनुसन्धान प्राथमिक तहका बाल बालिकाहरूको मौखिक प्रयोगमा आउने शब्दहरू पहिल्याउने कार्यमा सहयोगी देखिन्छ । विद्या वारिधि प्राप्तिका लागि गरिएको यो अध्ययनको मुख्य उद्देश्य भनेको प्राथमिक कक्षाका विद्यार्थीहरूले प्रयोग गर्ने शब्दावली पहिल्याउनु, क्षेत्रगत आधारमा शब्दहरूमा रहेका भिन्नता पहिल्याउनु शब्दको मातृत्व पत्ता लगाउनु, शब्दावली अध्ययनको विभिन्न आधारहरू तयार गर्नु रहेको पाइयो । नेपाली शब्दावलीको सङ्ख्या अन्य क्षेत्रका बाल बालिकाको भन्दा बढी पाइयो । साथसाथै उक्त अध्ययनले बाल बालिकाहरूले प्रयोग गरेका शब्दहरूमा हिन्दी तथा नेपालीमा नपचिसकेका विशुद्ध स्थानीय भाषाका शब्दहरू बढी भएको निष्कर्ष पाइयो ।

सुवेदी (वराल) (२०७०) ले 'कक्षा ६ को नेपाली विषयको कथा विद्यामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा एम.एड. तहको शोधकार्य पुरा भएको पाइयो । यस अध्ययनबाट उनले कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विद्यामा प्रयुक्त शब्द वर्गको, प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोतको र बनोटको आधारमा पहिचान र अध्ययन गर्न नै शोधको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस शोधकार्यलाई सफल बनाउनको निम्ति कथा विद्यामा प्रयुक्त शब्दहरूलाई स्रोत वर्ग, बनोट आदिको आधारमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुँदा यसमा पाठ्यपुस्तक, प्रस्तकालयीय विधि अपनाइएको पाइन्छ । यस शोधकार्यबाट प्रयुक्त शब्दभण्डार अन्तर्गत स्रोतका हिसाबले मौलिक शब्दको बाहुल्य, हुनुपर्ने र अप्रचलित आगन्तुक शब्दहरू बढी प्रयोग भएको शब्दवर्गको आधारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण क्रियापद, क्रियायोगी संयोजक, तुलनामा विशेषणको प्रयोग कम भएको र विस्मयादिबोधकको प्रयोग

नदेखिएको र शब्द बनोट हिसाबले व्युत्पन्न र व्युत्पादन शब्दहरू उपयुक्त रूपले रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइयो ।

सापकोटा (सन् १९१४) ले 'सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरेका छन् । सापकोटाको यस शोधकार्यको उद्देश्य सबैको नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत पत्ता लगाउनु सबैको नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको पदवर्गका आधारमा वर्गीकरण गर्नु कथा विधाका अभ्यासलाई विधागत अनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन गर्नु, गरेर तीनवटा उद्देश्य राखिएको छ । विधि अन्तर्गत नमुना छनोट तथ्याङ्क र प्रस्तुती जस्ता पक्षहरूको निर्धारण गरिएको छ । शब्दहरूको स्रोत, वर्गका आधारमा, आवृत्ति तथा प्रयोग क्षेत्रका दृष्टिकोणले विश्लेषण र वर्गीकरण गरी शब्द सङ्ख्या र पर्याय शब्दको आधारमा पदवर्ग उपसर्ग र प्रत्ययको आधारमा शब्दहरूमा भएको परिवर्तनका आधारमा शब्दभण्डारको अध्ययन गरेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

लम्साल (२०७२) ले 'कक्षा ६ को नेपाली विषयको प्रबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरेकी छिन् । लम्सालले प्रस्तुत शोधपत्रमा कक्षा ६ को नेपाली विषयको प्रबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दहरू पदवर्गका आधारमा वर्गीकरण गर्नुलाई नै उद्देश्यका रूपमा समेटिएको र शोधकार्य सम्पन्न गर्नको लागि अध्ययन विधि र प्रक्रिया अन्तर्गत शब्दकोश तथा पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनबाट उनले नमिलेको, शब्दहरूको छनोट र स्तरणका क्रममा पनि गरिनु पर्ने नाम वर्गका शब्दहरू बढी र क्रिया विशेषणका शब्दहरू पनि पर्याप्त हुनुपर्ने एवम् तत्सम र तद्भव शब्दहरूमा खासै अन्तर नरहेको तथा आगन्तुत शब्दहरूको सङ्ख्या कम रहेको जस्ता निष्कर्ष निकालिएको पाइयो ।

पोखरेल (सन् १९१४) ले 'कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कविता विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षक अन्तर्गत गरिएको शोधकार्यमा शब्दभण्डारको

पहिचान गर्नु, शब्दभण्डारको स्रोत पक्ष केलाउनु, शब्दहरूलाई बनोट र शब्दवर्गका आधारमा वर्गीकरण गर्नु शब्दहरूको अर्थ पहिचान गर्नुलाई शोधकार्यको उद्देश्य राखिएको छ भने यसमा शोधार्थीले पुस्तकालय विधि, पाठ्यपुस्तक विधि र विश्लेषण विधिलाई आधार लिएको छ । हरेक कविताबाट लिइएका शब्दहरूलाई स्रोतका आधारमा मौलिक र आगन्तुक गरी दुई वर्गमा र मौलिक अन्तर्गत तत्सम र तद्भव छन् भने आगन्तुकलाई यथार्थ रूपमा राखिएको छ । शब्दहरूलाई बनोटका दृष्टिले मूलशब्द र व्युत्पन्न, शब्दवर्गका आधारमा शब्दलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, निपात, संयोजक, विस्मयादिवोधक गरी छुट्याइएको छ ।

रेग्मी (२०६७) ले 'कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरेकी छिन् । यस शीर्षक अन्तर्गतको शोधकार्य उद्देश्य भनेको कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमता पहिचान गर्नु, सरकारी र निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, छात्र तथा छात्राहरूको शब्दभण्डार क्षमताको तुलना गर्नु, प्रथम भाषाको रूपमा नेपाली बोल्ने विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, रहेको छ भने तुलनात्मक अध्ययन जनसङ्ख्या तथा प्रतिनिधि नमुना, सामग्री निर्माण, पुनपरीक्षण, परीक्षणको कार्यान्वयन, तथ्यको सङ्कलन र विश्लेषण जस्ता अध्ययन विधिलाई अपनाइएको छ । शब्दभण्डार क्षमताको विकासमा शब्दार्थ शिक्षण, विद्यार्थीको आवश्यकता र स्तर अनुरूप नविन तथा जटिल शब्दहरूको उपयुक्त शब्दार्थ शिक्षण शब्दहरूले कोशिस, अर्थमात्र नदिई व्याकरणिक अर्थ पनि दिने हुँदा प्रसङ्ग अनुकूल शब्द प्रयोग गर्ने क्षमता विकासमा भाषा पाठ्यपुस्तक महत्वपूर्ण हुने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अधिकारी (२०१२) ले 'लामाचौर स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत कक्षा नौ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरेका छन् । अधिकारीले, शोधकार्य सम्पन्न गर्नुको मुख्य उद्देश्यहरू भनेको कक्षा नौ मा अध्ययन विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन गर्नु, निजी तथा सरकारी विद्यालयमा पढ्ने विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमताको तुलना गर्नु र छात्र र छात्राको

शब्दभण्डार क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु गरी चारवटा उद्देश्य उल्लेख गरिएको छ । अनुसन्धान कार्यमा तुलनात्मक अध्ययन, जनसङ्ख्या तथा प्रतिनिधि नमुना, सामग्री निर्माण, पुनः परीक्षण, परीक्षणको कार्यान्वयन तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण विधिलाई अपनाइएको पाइयो । निष्कर्षमा विद्यार्थीको आवश्यकता र स्तर अनुरूप नविन तथा जटिल शब्दहरूको शब्दार्थ शिक्षण गर्नुपर्ने, शब्दभण्डारको सैद्धान्तिक अवधारणा अन्तर्गत शब्दभण्डारको परिचय, नेपाली भाषा र त्यसको महत्व, भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दहरूको प्रयोग छनोट र स्तरणका दृष्टिले शब्दभण्डारको विश्लेषण, विद्यार्थीको शब्दभण्डार विकास शीर्षकमा चर्चा गरिएको देखिन्छ ।

यसरी प्रस्तुत माथिको विविध शोधपत्रमा शोधार्थीहरूले शब्दहरूको अध्ययन विश्लेषण गरे तापनि प्रयुक्त शब्दहरूको सम्पूर्णलाई समेट्न नसकेको, अर्थ र शब्दहरूको विश्लेषण पनि अस्पष्ट भएको कमजोरीहरू देखा परेकाले प्रस्तुत शोधपत्रमा पूर्ण रूपमा राम्ररी विश्लेषण गरिएको हो ।

२.२ पूर्वकार्यको समीक्षाको उपयोग

अध्ययन अनुसन्धान गर्नु भन्दा अगाडि गरिएका शोधकार्यहरूले अनुसन्धानका लागि ढोका खोल्ने काम गर्दछन् । शीर्षक छनोट गर्दा सम्बन्धित विषयमा भएका पूर्वकार्य र भविष्यमा गर्न सकिने सम्भावित अध्ययनको रूपरेखा कोर्न सकिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गरेपछि अध्येता आफ्नो शोधको शीर्षक चयन, समस्या निक्यौल उद्देश्य निर्धारण आदि पक्षको रूपरेखा तयार पार्न सक्दछ । सम्बन्धित विषयमा के कति अध्ययन भए, के कति हुन बाँकी छन् र के कति अध्ययनले के प्रभाव पारे भन्ने पुनः मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

कुनै पनि भाषालाई स्तरीय र सशक्त बनाउन शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । नेपाली भाषाको गुणात्मक वृद्धि गर्न र भाषालाई सम्बृद्ध बनाउन शब्दभण्डारको योगदान रहेको छ । शब्दभण्डारको आपसी संयोजन र सङ्गतिबाट भाषा तयार हुन्छ । र त्यहि भाषाका माध्यमद्वारा बालबालिकाहरूलाई शिक्षित

तुल्याउन सकिन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा विचार विनिमयको एक मात्र सशक्त र प्रभावकारी भाषा हो । भाषाको संरचना शब्दभण्डारको आडमा हुन्छ । त्यसैले भाषालाई सम्पन्न र सवल बनाउने श्रेय शब्दभण्डारलाई जान्छ ।

शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन संसारभर व्यापक हुँदै गएको छ भने नेपालमा पनि यस सम्बन्धी अध्ययन व्यापक र विस्तार भइरहेको पाइन्छ । कतिपय अनुसन्धानहरू विषयवस्तुको गहिराईमा नपुगी नाट्य रूपमा सतही अध्ययन भएको पाइन्छ भने कतिपय अध्ययनहरू सही तथ्यपूर्ण ढङ्गले अध्ययन भएको पाइन्छ त्यसबाट अध्ययन उपलब्धीपूर्ण बन्न पुग्दछ ।

यस अध्ययन पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा सर्वप्रथम शब्दभण्डार अध्ययन कसले र कहिले गरेको र शब्दभण्डार भनेको के हो ? भन्ने कुराको पनि स्पष्ट जानकारी प्राप्त गरिएको छ । शब्दभण्डार सम्बन्धी विभिन्न विद्वानहरूले बालक तथा प्रौढहरूको शब्द आवृत्ति सम्बन्धी विधिको अध्ययन, बालबालिकाहरूको शब्दावली सम्बन्धी अध्ययन विभिन्न विद्वान तथा शब्दकोशले चिनाएका मुख्य स्रोतहरू, उच्चारण अक्षर वा अक्षरको समूह, अर्थको बोध, मुखबाट उच्चारण हुने वा लेखिने सार्थक वर्ण समुदाय पद, लवजको समेत बोध जानकारी लिइएको छ । यसैगरी शशीकला पोखरेलको अध्ययनबाट शब्दको वर्गीकरण गर्ने शब्दहरूको वर्णानुक्रम गर्ने आधार, सापकोटा अध्ययनबाट उपयुक्त अनुपयुक्त छुट्याउने आधार लिइएको छ । हेमाङ्गराज अधिकारीको समसायिक नेपाली व्याकरणबाट तालिकीकरणका लागि सहयोग लिइएको छ । यी शोधग्रन्थ र पुस्तकबाट प्रयोग योग्य विषयलाई यस अध्ययनमा समावेश गरेर भविष्यमा हुने अनुसन्धानलाई वास्तविक रूपमा प्रयोगमुखी हुन सहयोग पुग्ने छ । अध्ययनलाई केही पृथक तथा प्रयोगात्मक बनाउन पूर्ण अध्ययनका सवल पक्षलाई प्रयोग गरिएको छ ।

२.३ सैद्धान्तिक अवधारणा

शोधकार्यलाई सफल बनाउनको निम्ति र यस अध्ययनलाई स्तरीय, गुणस्तरीय, व्यवस्थित र सार्थक बनाउनको निम्ति पूर्व समीक्षाको अध्ययन र सिद्धान्तको आधार

लिनुपर्ने हुन्छ । सैद्धान्तिक अवधारणाबाट नै छनोट गरिएको शीर्षक सम्बन्धीको विषयवस्तुको ज्ञान प्राप्त गरिएको हुन्छ । यस निश्चित विषय र शीर्षक सम्बन्धी फरक अवधारणाको जानकारी सैद्धान्तिक अवधारणाबाट लिइएको हुन्छ ।

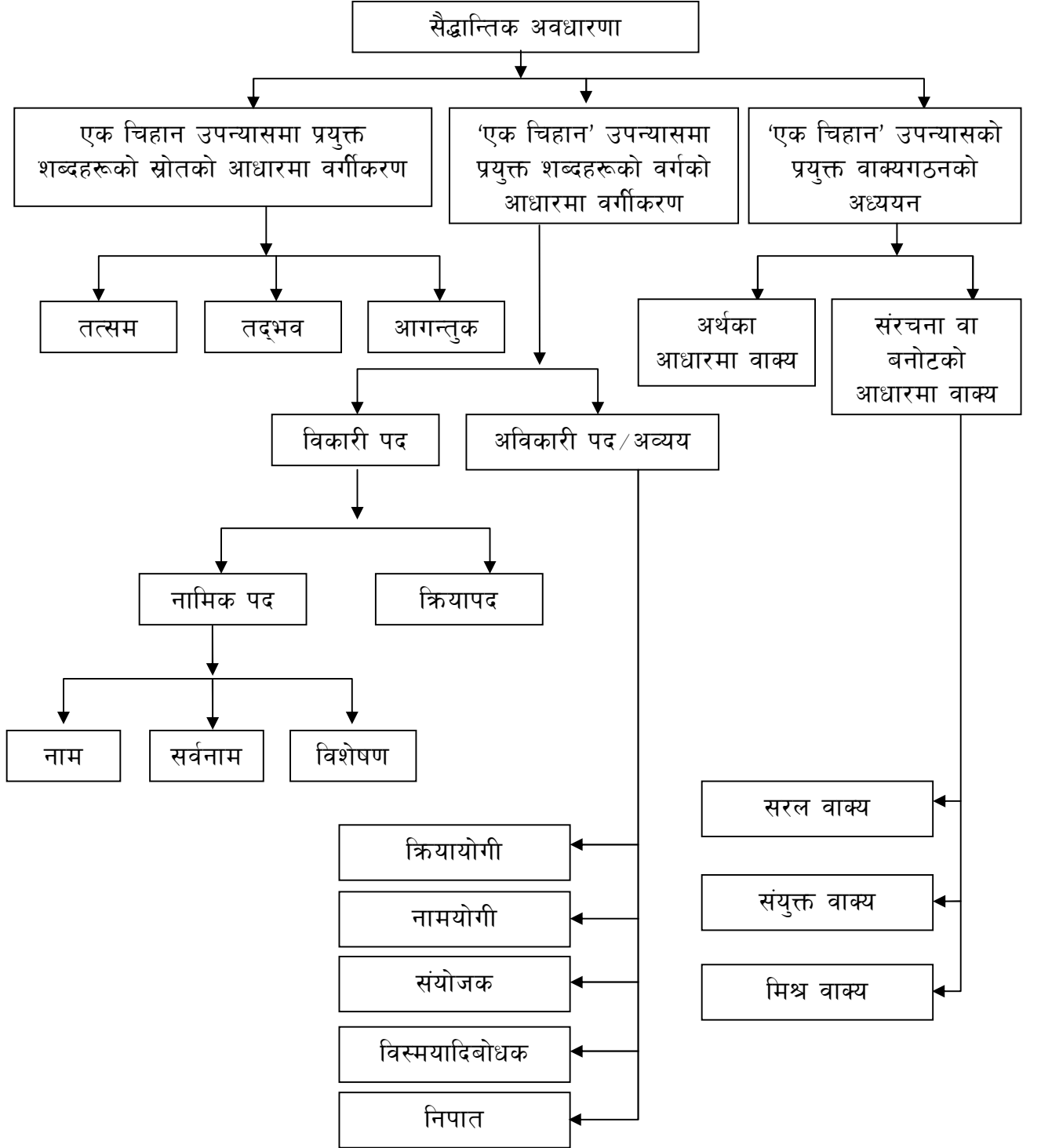
विशिष्ट भाषिक अर्थ सम्प्रेषण गर्ने सार्थक भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ (पोखरेल : २०६३ : १७) । शब्द भाषिक उच्चारणमा आउने मुख्य स्रोत हो । शब्दको अभावमा भाषाको कल्पनासम्म पनि सम्भव रहदैन । आपसमा विचारको आदानप्रदान गर्ने माध्यम नै भाषा हो भाषाको अभावमा मानिसले आफ्ना, अन्तर भावनाहरू व्यक्त गर्न सक्दैन । शब्दहरू विचार सङ्केतका आधारमा प्रयोग हुन सक्छन् कुनै वस्तु, विषय, भाव वा पक्षलाई बुझाउने आफ्नो अर्थ भएको भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ (पोखरेल : २०६३ : १७) ।

शब्दलाई अंग्रेजीमा वर्ड उचमा ऊड, जर्मनीमा उर्ट गोथिकमा वाउर्ड, आइस्लण्डेसेमा ओर्थ, ल्याटिनमा भेर्वम भनिन्छ । सोपान क्रममा खुट्किलामा अक्षर भन्दा माथिल्लो र वाक्यांश भन्दा तल्लो तहमा शब्द रहन्छ । वर्ण र अक्षरको उचित संयोजनबाट नै शब्द बन्दछ । शब्दले भाषिक क्रियाकलाप वा वाक्यमा निश्चित प्रकारको आफ्नो क्षमता अनुसारको अर्थ जनाउँछ (भण्डारी, २०६०:४५), अनुसार शब्द भाषाको सम्पत्ति हो । भाषाको सम्पन्नता शब्दमा निहित हुन्छ । यदि हाम्रो भाषिक सम्पत्ति शब्द टुकुटीमा भरिपूर्ण छ भने हाम्रो भाषा पनि सम्पन्न हुन्छ । कुनै पनि भाषामा रहेको सम्पूर्ण शब्दहरूको समृद्धि नै शब्दभण्डार हो । यसको पर्यायवाची शब्द टुकुटी हो । भाषामा प्रयोग हुने शब्दहरूको समूह वा राशी नै खासमा शब्दभण्डार हो । वस्तुतः कुनै भाषामा भएका र त्यस भाषाका प्रयोगकर्ताले प्रयोग गर्ने शब्दहरूको समष्टि नै शब्दभण्डार हो ।

(शर्मा : २०५८:४४) अनुसार अर्थयुक्त लघुतम भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । भाषा एक परिवर्तन हुने प्रक्रिया हो । समाज परिवर्तन सँगै समाजको परिवर्तन हुन्छ भने समाज परिवर्तन सँगै भाषा परिवर्तन हुने गर्दछ । भाषा परिवर्तन हुनु भनेको मुख्य रूपमा शब्दभण्डारमा परिवर्तन र वृद्धि हुनु हो । भाषाको विकास ११ औं

शताब्दी तिर भएको र २१ औं शताब्दी सम्म आईपुग्दा प्रशस्त शब्दहरू थपिसकेका छन् । आधुनिकीकरण भनेको एक किसिमको बौद्धिकीकरण पनि हो ।

‘एक चिहान’ उपन्यासमा प्रयुक्त शब्द तथा वाक्यहरूलाई सैद्धान्तिक अवधारणाको रूपरेखा अनुसार निम्नानुसार रेखाचित्रमा देखाउन सकिन्छ ।

२.३.१ शब्दस्रोत

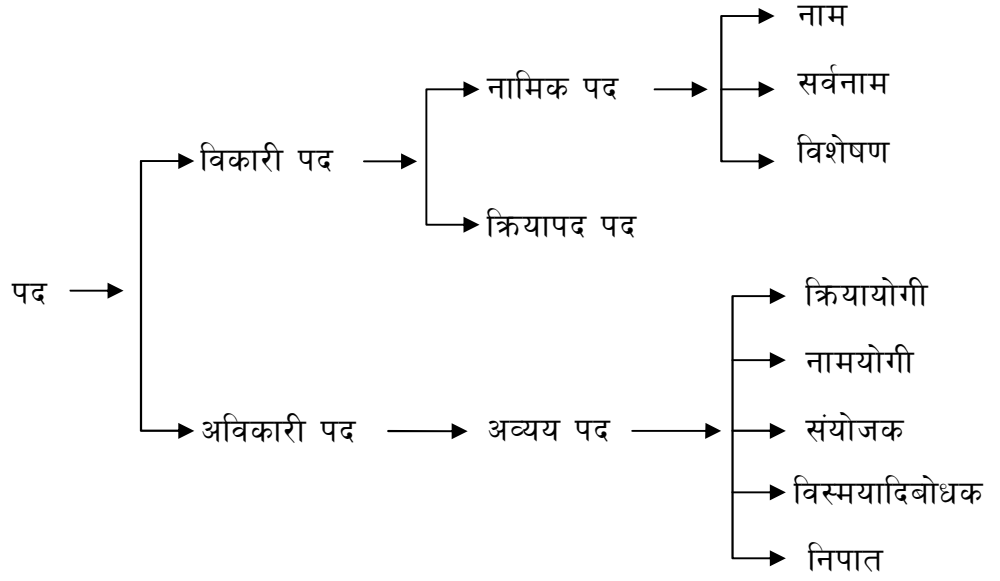
भाषिक व्यवहारमा प्रयोग हुने शब्दहरूको समूहलाई शब्दभण्डार भनिन्छ । नेपाली भाषाको पनि आफ्नै विस्तृत शब्दभण्डार छ । कुनै पनि भाषाको शब्दभण्डार आफैमा पर्याप्त हुँदैन । त्यहाँ आफ्नै र विभिन्न स्रोतबाट आएका शब्दहरूको व्यापक क्षेत्र हुन्छ । नेपाली भाषामा पनि स्रोतका दृष्टिले तत्सम, तद्भव र आगन्तुक गरी तिन प्रकारका शब्दहरूको भण्डार छ ।

१. **तत्सम शब्द** : नेपाली भाषाको माउ वा जननी संस्कृत भाषा हो । नेपाली भाषाको उत्पत्ति र विकास संस्कृतबाट भएको हो । नेपालीमा संस्कृतबाट सोभै र रूप परिवर्तित भई शब्दहरू दुई ढङ्गले आएका छन् । संस्कृत भाषाबाट जस्ताको त्यस्तै रूप नफेरिई आउने शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ ।
२. **तद्भव शब्द** : संस्कृत भाषाबाट रूप फेरिई या प्राकृत, अपभ्रंश हुँदै परिवर्तन भएर नेपालीमा आएका शब्दलाई तद्भव शब्द भनिन्छ ।
३. **आगन्तुक शब्द** : ज्ञान, विज्ञान, प्रविधि र आवश्यक वस्तुको आयातसँगै अन्य भाषाबाट शब्दहरूको पनि आयात हुन्छ । यसरी आएका शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्द पनि स्वदेशी भाषा र विदेशी भाषाबाट आएका गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । आगन्तुक पनि रूप नफेरिई जस्ताको तस्तै आउने र रूप फेरिई आउने गरी दुई प्रकारका हुन्छन् ।

२.३.२ पदवर्ग/शब्दवर्ग

एक वा एकभन्दा बढी अक्षर मिली बनेको र स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । यो रूपिम भन्दा ठूलो र पदावली भन्दा सानो भाषिक एकाइ हो, जस्तै : राम, पुस्तक, अघि, कुलो, सानो, आदि । शब्द र पदमा सुक्ष्म भिन्नता छ । शब्द वाक्यमा प्रयोग योग्य नहुन पनि सक्छ । तर पद वाक्यमा प्रयोग योग्य हुन्छ । कुनै शब्द नै पदका रूपमा आउँछन्, तर कुनै शब्दलाई रूपायन गरेर पद बनाइन्छ । अर्थात् वाक्य स्तरमा प्रयुक्त शब्दलाई नै पद भनिन्छ । प्रत्येक पदलाई वाक्यमा छुट्टाछुट्टै लेखिन्छ । जे भए पनि नेपालीमा शब्द र पदलाई पर्यायवाचीका रूपमै प्रयोग गर्ने चलन छ ।

पदले वाक्यमा आएर गर्ने व्याकरणात्मक कार्यका आधारमा गरिने वर्गीकरणलाई पदवर्ग भनिन्छ । यस आधारमा पदहरूलाई निम्न ढङ्गले वर्गीकरण गरिएको छ ।

क) विकारी पद

लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, पक्ष आदिका आधारमा रूप परिवर्तन हुने पदहरू विकारी वर्ग भित्र पर्दछन् । नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापद विकारी शब्द हुन् ।

१. नाम

कुनै व्यक्ति, स्थान वा प्राणी एवं मूर्त वा अमूर्त वस्तुलाई द्योतन गर्ने तथा वाक्य स्तरमा कर्ता, कर्म वा पुरक भई आउने पद नै नाम पद हुन् । नाम लाई अर्को शब्दमा संज्ञा पनि भनिन्छ । कुनै मूर्त वा अमूर्त, सजीव वा निर्जीव वस्तुलाई चिनाउनु नै नामको विशेषता वा पहिचान हो । नाम विकारी पद वर्गभित्र पर्दछ । र यो लिङ्ग वचन, आदर पुरूष, काल, कारकका आधारमा यसका रूप चल्दछन् । परम्परागत व्याकरण अनुसार नाम व्यक्तिवाचक, जातिवाचक, द्रव्यवाचक, समुहवाचक, भाववाचक गरेर पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ भने नामलाई वर्गीकरण गर्ने अन्य आधारहरूमा मानविय र अमानवीय सङ्ख्य र असङ्ख्य, सजीव र निर्जीव, मूर्त र अमूर्त, मूल र व्युत्पन्न पनि रहेको छ ।

२. सर्वनाम

नामको सट्टामा प्रयोग हुने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । यो नाम सन्दर्भित भएर आउँछ । सर्वनाम पदावली, वाक्यांश वा वाक्यकै सट्टामा पनि प्रयुक्त हुन्छ । र सर्वनाम विकारी पदवर्ग अन्तर्गत पर्दछ । यसको वचन, पुरुष, आदर र कारक का आधारमा रूपायन हुन्छ, “सर्वनामलाई भने पुरुषवाचक, आत्मवाचक दर्शकवाचक, सम्बन्धवाचक, र प्रश्न वाचक गरी पाँच भागमा नै विभाजीत गरिएकोछ ।

३. विशेषण

नाम वा सर्वनामको गुण, दोष, सङ्ख्या, मात्रा, रङ्ग आकार स्वाद, स्वरूप, अवस्था स्थान वाचक, कालवाचक आदि जनाउने पदलाई विशेषण भनिन्छ । अर्थात नाम वा सर्वनामको विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । यो विशेषण पनि विकारी पदवर्ग अन्तर्गत पर्दछ । यसको रूपायन वचन, आदर कारक र लिङ्गका आधारमा हुन्छ । नेपाली भाषामा विशेषण मूलत गुणबोधक, परिमाणबोधक, सङ्ख्याबोधक, सार्वनामिक गरेर चार प्रकारका मानिएका छन् ।

४. क्रियापद

भावाभिव्यक्तिमा क्रियापदको भूमिका प्रधान रहन्छ । क्रियाविना भाषामा आफ्ना भाव र विचारलाई व्यक्त गर्न सकिदैन । नेपाली भाषामा क्रिया भाव अभिव्यक्तिको प्राण नै हो । क्रियाविना न त वाक्य नै पूरा हुन्छ नत विचार नै क्रिया शब्दको व्युत्पत्ति संस्कृतको ‘कृ’ धातुबाट भएको हो, जसको अर्थ कुनै कार्य वा प्रक्रिया हुनु हो । अतः कुनै पनि कार्य व्यापारको घटना, प्रक्रिया वा अवस्था बुझाउने पदलाई क्रियापद भनिन्छ । अर्थात कुनै पनि काम हुने वा भएको बारेमा बुझाउने पद क्रियापद हुन् । यो वाक्यको पुरक अङ्ग हो । यसलाई विधेय पद पनि भनिन्छ । यो सरल वाक्यको अन्त्यमा आउँछ ।

ख) अविकारी पद / अव्यय पद

लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव आदिका आधारमा रूप परिवर्तन नहुने पदलाई अव्यय पद भनिन्छ । यसलाई अविकारी पद पनि भनिन्छ । अव्यय पदअन्तर्गत क्रियाविशेषण नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिवोधक, तथा निपात उपवर्ग पर्दछन् ।

१. क्रिया विशेषण

क्रियासँग अन्वित हुने र क्रियाको विशेषण वा परिवेश जनाउने पदलाई क्रिया विशेषण वा क्रियायोगी भनिन्छ । यो पदवर्गको अविकारी पदवर्ग अन्तर्गत पर्दछ । यो किन, कहाँ, कहिले, कति, कसरी, आदि प्रश्नको उत्तरका रूपमा प्रयुक्त हुन्छ । क्रियाविशेषण क्रियाको विशेषता वा अवस्था बुझाउने पदहरू र क्रियापदसँग सम्बन्ध राख्ने क्रियान्वयी पदहरूसँग दुई वर्गमा विभाजित हुन्छ । परम्परागत व्याकरणका आधारमा भने क्रिया विशेषण कालववाचक, स्थानवाचक, रीतिवाचक, परिमाणवाचक र कारणवाचक गरी पाँच प्रकारका रहेका छन् ।

२. नामयोगी

नामिक पद अर्थात् नाम, सर्वनाम र विशेषणसँग जोडिई आउने र केही आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ पनि हुने अव्यय पदलाई नामयोगी भनिन्छ । यिनले वाक्यमा शब्द शब्दका बीचमा वा शब्द र क्रियाका बीचमा आर्थी सम्बन्ध जोड्ने कार्य गर्दछन् । यो नामयोगी कालिक, स्थानिक, प्रयोजन, सहितार्थ, अवधि, अभाव विषय, तुलना, दिशा, रीति आदि सन्दर्भमा प्रयुक्त हुन्छ । नामयोगी प्रायः नामिक पदको दाहिने पट्टी जोडेर लेखिन्छ । त्यसैले एउटै डिकामा लेखिएको शब्दको दाहिनेतिरको आधालाई रेखाङ्कित गरेर पदवर्ग पहिचान गर्न भनिएको छ भने त्यसलाई नामयोगीका रूपमा चिनिन्छ ।

३. संयोजक

दुई वा दुई भन्दा बढी पद, पदावली तथा उपवाक्य जोड्ने प्रयुक्त हुने अव्यय पदलाई संयोजक भनिन्छ । संयोजकले पद, पदावली र उपवाक्यका बीच सम्बन्ध गाँस्छन् । संरचनाका आधारमा संयोजक, सरल र जटिल, प्रयोगका आधारमा संयोजक सापेक्ष र निरपेक्ष गरी दुई प्रकारमा विभाजित गरिएको पाइन्छ ।

४. विस्मयादिबोधक पद

आश्चर्य, सुखी, शोक, घृणा, आदि मनका भावहरू व्यक्त गर्ने अव्यय पदलाई विस्मयादिबोधक पद भनिन्छ । यी प्रायः वाक्यको प्रारम्भमा आउँछन् र विशेष अर्थ

प्रदान गर्दछन् । यो हर्ष । प्रशंसावाचक, शोकवाचक, आश्चर्यवाचक, घृणावाचक पीडा बोधक, सम्बोधन उपहास, अपशोच, आभार, अनुभूति, स्मृति जस्ता मनोभावहरू व्यक्त गर्दछ ।

५. निपात

आफ्नो खास अर्थ नहुने तर वाक्यमा प्रयुक्त भई भनाइमा जोड दिने, अर्थमा रोचकता प्रदान गर्ने र कहिले काँही अर्थमा भिन्नता पनि ल्याउने अव्यय पदलाई निपात भनिन्छ । यसले मनो भावलाई व्यक्त गर्न ठूलो मद्दत गर्दछ ।

२.३.३ वाक्य गठन

वाक्य भाषिक संरचनाका आधारमा उपवाक्य भन्दा ठूलो र माथिल्लो एकाइ हो, जसको संरचनामा उद्देश्य र विधेय रहेका हुन्छन् । उद्देश्य र विधेय वाक्यका आधारभूत तत्व हुन् । एउटा वाक्य पुरा हुनको लागि कम्तीमा एउटा उद्देश्य र विधेय हुनुपर्छ । उद्देश्यलाई कर्ता र विधेयलाई क्रियापद पनि भनिन्छ । जसको विषयमा जे कुरा भनिन्छ, त्यसलाई उद्देश्य भनिन्छ र यो विधेय भन्दा अगाडी आउँछ । उद्देश्यको विषयमा जे कुरा भनिन्छ, त्यसलाई विधेय भनिन्छ र यो वाक्यको अन्त्यमा आउँछ । वाक्यमा विधेयका रूपमा एउटा समापिका क्रिया अनिवार्य रूपमा रहेको हुनुपर्छ । अतः कर्ता र समापिका क्रिया वाक्यका आधारभूत अङ्ग हुन् (ढुङ्गेल/भट्टराई: २०७३:१९२) । अर्थ र संरचनाका आधारमा वाक्यका प्रकारहरू छुट्याउँदा वाक्यको व्याकरणात्मक बनोट वा गठनलाई वर्गीकरणको आधार बनाइन्छ । यस शोधकार्यमा भने संरचना वा बनोटका आधारमा वाक्य सरल, संयुक्त र मिश्रलाई मात्र उल्लेख गरी परिभाषित गरिएको छ ।

क) सरल वाक्य :

एउटा मात्र स्वतन्त्र उपवाक्य भएको संरचनालाई सरल वाक्य भनिन्छ । सरल वाक्य एउटा मात्र समापिका क्रियाबाट संरचित उद्देश्य र विधेय खण्ड भएको व्याकरणात्मक एकाइ हो । आधुनिक भाषा विज्ञानमा सरल वाक्यलाई आधारभूत वा बीजवाक्य पनि भनिन्छ ।

ख) संयुक्त वाक्य

दुई वा दुई भन्दा बढी स्वतन्त्र उपवाक्य मिली बनेको वाक्यलाई संयुक्त वाक्य भनिन्छ । जसलाई निरपेक्ष संयोजकले जोड्ने काम गर्दछन् । दुई वा दुई भन्दा स्वतन्त्र उपवाक्य एउटै संयुक्त वाक्यमा आबद्ध भएका हुन्छन् । यी आपसमा समानान्तर सम्बन्धमा गाँसिएर आएका हुन्छन् ।

ग) मिश्र वाक्य

एउटा निरपेक्ष र अर्को सापेक्ष उपवाक्यको संयोजनबाट निर्मित वाक्यलाई मिश्र वाक्य भनिन्छ । मिश्र वाक्यमा अन्तर्निहित उपवाक्य मध्ये आफै पूर्ण र आफ्नो अर्थ खुलाउन अर्को उपवाक्यको अपेक्षा नराख्ने उपवाक्यलाई निरपेक्ष या मुख्य उपवाक्य भनिन्छ । आफ्नो अर्थ खुलाउन अर्को उपवाक्यको अपेक्षा राख्ने उपवाक्यलाई सापेक्ष वा आश्रित उपवाक्य भनिन्छ ।

अध्याय : तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउँदा निर्माण गरिएको योजनालाई अनुसन्धान वा अध्ययनको ढाँचा भनिन्छ । ढाँचाले अनुसन्धानको तरिकाका बारेमा व्याख्या गर्दा अनुसन्धानको स्वरूपको निर्धारण बारे पनि प्रकाश पार्दछ । अनुसन्धानको स्वरूपको निर्धारण बारे पनि प्रकाश पार्दछ । अनुसन्धानलाई व्यवस्थित, विश्वसनीय र वैध तुल्याउनका लागि निश्चित विधि र प्रक्रियाको खाँचो पर्दछ । यसमा पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरी परिमाणात्मक अनुसन्धान पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । यस शोधकार्यमा गुणात्मक र द्वितीय दुबै स्रोत प्रयोग गरिएको छ । अध्ययनलाई व्यवस्थित र उद्देश्यमुखी बनाउनका लागि अध्ययन क्षेत्र, छनोट, नमुना छनोट, उचित तथ्याङ्क सङ्कलनको समाधान र प्रक्रियाबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

३.१ अध्ययन ढाँचा

यस अनुसन्धान उच्च माध्यमिक तहको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत हृदयचन्द्र सिंह प्रधानद्वारा लिखित 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन भएकोले यस उपन्यासको परिच्छेद चार सम्म प्रयुक्त शब्दभण्डार अन्तर्गत शब्दवर्ग, शब्दस्रोत र वाक्य गठनको अध्ययन रहेको र यस अध्ययनमा पुस्तकालय विधि व्याख्या, विश्लेषण र वर्णनात्मक रूपमा गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्रयुक्त शब्दवर्ग, शब्द स्रोत तालिका, शब्दसङ्ख्या र वाक्य गठनको विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ शोध विधि

अनुसन्धानका लागि आवश्यक सामग्रीहरूको स्रोत, सामग्रीको सङ्कलन र त्यसको परीक्षण एवं संस्थापनसम्मको समग्र प्रक्रियालाई शोधविधि भनिन्छ । शोध विधि अन्तर्गत जनसङ्ख्या तथा प्रतिनिधि नमुना, सामग्री वा उपकरण निर्माण, पूर्व परीक्षण, तथ्य सङ्कलन र सामग्रीको व्यवस्था विश्लेषण जस्ता कुराहरू शोधविधि अन्तर्गतका महत्वपूर्ण पक्ष हुन् । प्रस्तावित अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गर्न भनी स्पष्ट

गर्ने क्रममा अनुसन्धान विधि वा शोध विधिको विवरण शोध प्रस्ताव लेखनका क्रममा सबभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ । यस अन्तर्गत सामग्री सङ्कलनको विधि, प्रक्रिया, र अध्ययन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार तयार गर्नुपर्छ । शीर्षकको प्रकृति अनुसार सामग्री सङ्कलनका निम्ति पुस्तकालयीय विधि वा क्षेत्रीय विधि मध्ये कुनै एक वा मिश्रित विधि कुन प्रयोग गर्ने हो सो स्पष्ट पार्नु आवश्यक हुन्छ । यस शोध शीर्षकको प्रकृति अनुसार भने यस अनुसन्धानमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

३.३ नमुना छनोट र छनोट प्रक्रिया

तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलनका उपकरण हृदय चन्द्रसिंह प्रधान द्वारा लिखित 'एक चिहान' उपन्यास पुस्तकलाई तथ्याङ्क सङ्कलन उपकरणका रूपमा लिइएको छ । उ.मा.वि.को पाठ्यक्रम, व्याकरण, शोधपत्रहरू, शब्दकोशहरूलाई शोधका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन उपकरणका रूपमा लिइएको छ ।

३.४ तथ्याङ्कको स्रोत

अनुसन्धानमा सङ्कलित तथ्यलाई तथ्याङ्क भनिन्छ । तथ्याङ्कलाई तथ्य वा सामग्री पनि भनिन्छ । अनुसन्धाताले अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्षेत्र नै तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू छन् । यस अध्ययन 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दभण्डार र वाक्यको अध्ययनसँग सम्बन्धित भएको हुँदा तथ्याङ्क सङ्कलनमा निम्न स्रोतहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

३.४.१ प्राथमिक स्रोत

यस अनुसन्धान एक चिहान उपन्यासमा प्रयुक्त भाषा र शब्दभण्डारको अध्ययनसँग सम्बन्धित भएको हुँदा उच्च माध्यमिक तहको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत हृदय चन्द्रसिंह प्रधानद्वारा लिखित 'एक चिहान' उपन्यास पुस्तकलाई नै प्राथमिक स्रोतका रूपमा राखिएको छ ।

३.४.२ द्वितीय स्रोत

सम्बन्धित विषयका प्रकाशित पुस्तकहरू, विभिन्न तहका सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक, यस अघि गरिएका अध्ययनका प्रतिवेदन, शोधपत्र, शोध प्रबन्ध, शब्दकोश, ग्रन्थ, पत्र पत्रिकाहरू आदिलाई यस शोधमा तथ्याङ्क सङ्कलनको द्वितीय स्रोतको रूपमा उपयोग गरिएको छ । त्यसैगरी सम्बन्धित विषयका विषय शिक्षक तथा विज्ञहरूका सुझावलाई पनि यस शोध पत्रका द्वितीय स्रोतका रूपमा समेटिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलनका प्रक्रिया

प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि 'एक चिहान' उपन्यास पुस्तक बजारबाट खरिद गरिएको छ । यस मुख्य तथ्याङ्क सामग्रीको सङ्कलन गरेपछि विभिन्न शब्द कोशहरू, अन्य अध्ययन प्रतिवेदनहरू तथा शोधपत्रहरू विभिन्न पुस्तकालयहरूबाट फोटोकपी गरी र अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिसकेपछि शोध अध्ययनको मुख्य समस्याहरूमा केन्द्रित भई शब्दभण्डार अन्तर्गत स्रोत र वर्गका आधारमा अनुसन्धान र वाक्य गठन प्रक्रियाको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्ष बमोजिम सुधारका लागि सुझाव समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.६ व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रिया

यस सम्बन्धित शोधकार्यमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिसकेपछि देहाय बमोजिमका व्याख्या विश्लेषण प्रक्रिया आवश्यकता अनुसार सङ्ख्यात्मक एवम् विवरणात्मक शैलीबाट अगाडि बढाइएको छ ।

क) एक चिहान उपन्यासमा परिच्छेद चार सम्म प्रयुक्त भएका शब्दहरूलाई स्रोतका आधारमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुकमा शब्दसङ्ख्या एवम् विवरणात्मक शैलीबाट अगाडि बढाइएको छ ।

ख) यस उपन्यासको परिच्छेद चारसम्म प्रयुक्त शब्दहरूलाई पदवर्गका आधारमा नाम सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादि बोधक र निपातमा गणना गरी सङ्ख्यामा समेत विभाजन गरिएको छ ।

- ग) यस उपन्यासको परिच्छेद चारसम्म संरचनाका आधारमा वाक्य गठन प्रक्रिया के कस्तो रहेको छ । त्यसलाई विश्लेषण गरिएको छ ।
- घ) शब्दहरू सबै स्रोतका आधारमा शब्दहरूको प्रयोग स्वभाविक र सन्तुलित र उपयुक्त छ कि छैन भनी हेरिएको छ ।
- ङ) पदवर्गका आधारमा सबै वर्गका शब्दहरूको स्वभाविक सन्तुलित र उपयुक्त छ कि छैन भनी हेरिएको छ ।
- च) प्रयुक्त वाक्यलाई संरचनाका आधारमा सरल, संयुक्त, मिश्र वाक्यहरू स्वाभाविक र सन्तुलित र उपयुक्त छ कि छैन भनी हेरिएको छ ।
- छ) शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि विशेषज्ञ र शोध निर्देशकसँग आवश्यक राय सुझाव लिइएको छ ।

अध्याय : चार

व्याख्या र विश्लेषण

मानव जीवनका सम्पूर्ण क्रियाकलाप, चिन्तन मनन तथा अभि व्यक्तिहरूको सबभन्दा सशक्त माध्यम भाषा नै हो । भाव तथा विचारको प्रस्फुटन तथा सञ्चारका क्रममा भाषाले सामाजिक जीवनलाई गतिशिल बनाउनका साथसाथै साहित्य तथा साहित्येतर ज्ञान विज्ञानको उचाइसम्म पुऱ्याउने गर्छ । भाषाको अभिव्यक्ति क्षमता यसका शब्दभण्डारको क्षमतामा निर्भर गर्छ र त्यस भाषामा खेलेका, भिजेका र रक्तिएका शब्दहरूको समष्टि हो शब्दभण्डार (नेपाली बृहत शब्दकोश: २०७२:०५) । नेपाली भाषा जीवन्त भाषा हो । यो भाषा जातीय जीवनभित्र हुर्कदै आएको हो र हुर्कदै छ । यसमा आफैँ भित्रबाट विकसित हुने र भाषान्तरका शब्दलाई आत्मसात गर्ने शक्ति छ । यही नै यसको जीवन्तता को चिह्न हो । कुनै पनि भाषाको जीवन्तता शब्दले बहन गर्ने अर्थमा भर पर्छ । त्यसैले शब्द भाषाको शरीर र आत्मा दुबैको समष्टि हो । शब्दको संरचना शरीर हो भने आत्मा त्यसले दिने अर्थ हो । शब्दहरूको समष्टि भण्डार शब्दहरूको समूह, शब्दहरूको थुप्रो जे भने पनि कुनै पनि भाषाको लघुतम सार्थक संरचक घटक शब्द हो भने यिनै शब्दहरूको टुकुटी नै शब्दभण्डार हो । शब्द भाषाको सबैभन्दा सानो स्वतन्त्र रूप हो यसलाई भाषाको केन्द्रीय एकाइ भनिन्छ । भाषाको आधारभूत एकाइको रूपमा चिनिने शब्द भाषाको सार्थक स्वतन्त्र रूप हो । यसलाई भाषाको केन्द्रीय एकाइ भनिन्छ । भाषाको आधारभूत एकाइको रूपमा चिनिने शब्द भाषाको सार्थक स्वतन्त्र एकाइ हो । भाषाको यिनै स्वतन्त्र एकाइको समष्टि नै शब्दभण्डार हो । कुनै पनि भाषा प्रयोग गर्ने प्रयोगकर्ताले उक्त भाषा प्रयोग गर्ने क्रममा जति पनि शब्दहरू प्रयोग गर्दछन् । ती सबै शब्दहरू त्यस भाषाका भण्डार छन् । कुनै पनि भाषामा पाइने र प्रयुक्त हुने सम्पूर्ण शब्दहरूको समूहलाई शब्दभण्डार भनिन्छ (शर्मा, २०६९:५६) ।

४.१ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको अध्ययन

नेपाली भाषा नेपालका विभिन्न समुदाय र वर्गका बिचको सम्पर्क भाषा हो । यसका साथै छिमेकी देश र समुन्द्र पारका देशहरूमा समेत जहाँ जहाँ नेपालीहरू पुगेका छन्, त्यहाँ यस भाषाको प्रयोग विस्तार र विविधता पनि बढ्दै गएको छ । उक्त

परिप्रेक्ष्यमा नेपाली भाषालाई अझ सरल र सुबोध बनाउनु आज हाम्रो दायित्व भएको छ । भाषाको प्रयोगमा देश, काल र सन्दर्भ अनुसार प्रशस्त विविधता रहन्छन् (नेपाली बृहत् शब्दकोश : २०७२:०४) ।

भाषा हाम्रो जीवन हो, जीवन हाम्रो भाषा हो । हामी आफूभित्रको शब्दब्रह्मबाट आफैलाई रचि रहेका र बाँचिरहेका हुन्छौं । हामी आफ्नो भाषा जस्तो सोच्छौं, त्यस्तै लेख्छौं, हाम्रो बोलाई र लेखाई एकैचोटी हुन्छ । भाषान्तरका शब्दको प्रभावबाट हाम्रो भाषाको पनि विकास हुन्छ । तर त्यो प्रभाव बढी भयो भने हाम्रो विकास रोकिन पनि सक्छ र हाम्रो अस्तित्व लुप्त प्राय हुन पनि सक्छ । त्यस्तो अवस्थामा हामी आफ्नै भाषाबाट पुनर्जीवन प्राप्त गर्न सक्छौं (प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश : २०७१:५) ।

नेपाली भाषामा आफ्नो र विभिन्न स्रोतबाट आएका शब्दहरूको व्यापक क्षेत्र रहेको छ । स्रोतका दृष्टिले तत्सम, तद्भव र आगन्तुक गरी तीन प्रकारका शब्दहरूको भण्डार रहेको छ । नेपाली भाषाको माउ वा जननी संस्कृत भाषा हो । अतः नेपाली भाषाको उत्पत्ति र विकास संस्कृतबाट भएको हो । नेपालीमा संस्कृत बाट सोभै आएका तत्सम र रूप परिवर्तित भई आएका तद्भव हुन भने ज्ञान विज्ञान, प्रविधि र आवश्यक वस्तुको आयातसँगै अन्य भाषाबाट आएका शब्दहरू आगन्तुक शब्द हुन् (दुङ्गेल/भट्टराई : २०७३:११५) ।

यस अध्यायमा उच्च माध्यमिक तह सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको उपन्यास विधा अन्तर्गत 'एक चिहान' उपन्यासका परिच्छेद चार सम्मको प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतको आधारमा शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ । यसमा समग्र शब्दहरूको स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गर्दा मौलिक शब्द अन्तर्गत तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्द गरी तीन भागमा विभाजन गरी छुट्याइएको छ ।

४.१.१ 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद एक अन्तर्गत शब्दस्रोत

यस परिच्छेद/अङ्कमा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई शब्द स्रोतका आधारमा निम्न अनुसार विश्लेषण गर्ने काम भएको छ ।

तालिका नं. १

मौलिक शब्द अन्तर्गत तत्सम शब्दहरू :
अन्तिम, अवस्था, केवल, गाँसबास, अन्यथा, दुःख, अबला, काम, अशक्तता, धावा, बल, श्रद्धा, ममता, भाव, भित्ता, चित्त, औषधी, व्यथा, साक्षात, धन्वन्तरी, भगवान्, रोग, लक्षण, यति, कण्ठ, मायालु, परिश्रम, शिर, उत्तर, ऋण ।

मौलिक शब्द अन्तर्गत तदभव शब्दहरू :
आफ्ना, तिनै, छोरा, छोरी, र, बुढिया, लतामाया, सबै, भएको, बेला, पारी, आफ्नो, बोलि रहेका, थिए, मैले, तिमी, जन्माए, केही, सुनि, दिएन, बाबु, हो, यो, बुढिया, सबकी, आमा, बहिनी, एक, जना, नगर, जे, सहेर, पनि, यी, दुई, खुवाई, राख, यिनीहरू, आँखा, कहिल्यै, आँसु, हेर्न, गदै, ल्याई, रहे, तापनि, उनले, बोल्न, गरि, रहेका, थिए, कुरा, सुनेर, पानी, थुक, पछिल्लि, हेरेर, चुहाई, रहेकी, थिई, चुप, लाग्नोस, बा, नचाहिने, किन, तपाईं, सुर्ता, लिनु, हुन्छ, जेठा, शिवनारान, भने, अव, हुन्न, पनि, त, छोइ, सक्यो, त्यसैले, सबै, बुजाउनु, पर्छ, अष्ट, नारान, खोजि, रोकेर, भनिन, भनी, गरेर, विन्ती, नवोल्नु, होस् नगरौ, यस्तो, कस्तो, हुन्छ, भने, भएकै, के, छ, र, मेरै, यहाँ, यस, पालि, म, केही गरे हुन्न, नै, आएर, गर्ने, छु, सास, रहेसम्म, आशा, भन्ने, एउटा, बानी, बोल्न, सुरू, कस्तरी, घाटी, सुकेको, एकाएक, टक्क, रोकिए, यतिकै, सबै, हड, बडाई, सकेका, खोजेको, बडो, भाव, तक, के, रोकियो, बा, खोजेर, सिकाए, उनको, बक, फुट्नु, सकेन, अभै, नवोल्नु होस, भनेको, होला, त, सकछु, तिमी, दिन, अहिले, मेरो, आखिरी, समय, त्यसो, त, मलाई, रहर, पनि, लागि, रहेको, मुखेनिड, निहुराएकी, भनिनु, यतिन्जेल, रोकतारो, कोले, पनि, नानीथक, आँखा, आँसु, टप्कि, हाल्यो, माहिलो, छोरा, हर्ष नारान, खै, एकैचोटि, बोस वा, चुप, लाग्नोस, भन्या, लो, अव, धेरै, बोल्दिन, तिमी, चित्त, बुझाउछु, मेरो, सब, एउटा, भनि, हाल्छु, बाब, मैले, निम्ति, गर्न, सकिन, हो, वर्ष, पैसा, चार, जति, सक्यो, नखाएर, दिनहुँ, जम्मा, पच्चिस, ढिकी, खाल्टो, गाडि, मरें, काजक्रिया, गरि, दिनु, त्यति, लिने, नगर, बुढाको, यो, सुनेर, पछि, लितङ्ग, फर्केर, पर्छ, सबैले ।

आगन्तुक शब्दहरू :

निको, उमेर, आगन्तुक बेला, बाँकी, जिन्दगी, पैसा, दर, मोहर, खर्च, जम्मा, छिँडी ।

तालिका नं. २

क्र.सं.	स्रोत	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम	४७
		तद्भव	३५८
२	आगन्तुक	१४	३
	जम्मा	४१९	१००

माथिको तालिका अनुसार उपन्यास भित्रको परिच्छेद एकमा प्रयुक्त शब्दहरूको कुल सङ्ख्या ४१९ रहेको छ । सङ्ख्या तद्भवको देखिन्छ । जसको सङ्ख्या ३५८ छ । जसले ८६ प्रतिशत ओगटेको छन् । सबैभन्दा बढी भने दोस्रो स्थानमा तत्सम शब्द सङ्ख्या ४७ मा ११ प्रतिशत स्थान ओगटेको छन् भने तेस्रो स्थानमा आगन्तुक सङ्ख्या १४ र जसले ३ प्रतिशत ओगटेको देखिन्छ ।

४.१.२ 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद दुई अन्तर्गत शब्द स्रोत

यस उपन्यासको परिच्छेद दुईमा प्रयुक्त शब्दभण्डारले शब्द स्रोतका आधारमा निम्न अनुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ३

मौलिक शब्द अन्तर्गत तत्सम शब्दहरू :

स्वास्थ्य, उपाय, वैध, कविराज, विश्वास, दिन, विचार, ऋण, औषधी, अनत्येष्टि, क्रिया, इच्छा, दर्द, पाप, बदनाम, अवश्य, आशा, अनुहार, घण्टा, धैर्य, चिन्ता, आवेग, दृष्टिपात, व्यवहार, दीनहीन, जीवन, प्रवृत्ति, अनुरोध, समय, तिरस्कार, चिन्ता, भयङ्कर, अमानवता, चिन्ताग्रस्त, मानवता ।

मौलिक शब्द अन्तर्गत तद्भव शब्दहरू :

विरामी, भएको, आज, ठ्याम्मै, दुई, महिना, भए, सक्यो, उन, आफ्नो, एक, आफ्नै, टोलका, गुभाज, देखाएका, थिए, बीचरा, हुन, सम्म, गरि, सकेका, उनी, केही, नचलेर, पनि, देखाई, सके, नेपाल, एउटा, नामी, भारफुके, थिए, भै, उनी, लिने, गर्थे, त्यसैले, मानिस, वढेको, थियो, तर, एक्काइस, गराउँदा, विस, उन्नाइस, मरेन, छोरा, महिला, देखाउने, गरेर, बोलाउन, जानु, छोडे, जे, गरेर, बाबु, पार्नु, पछि, भन्ने, गर्दा, सकेसम्म, लिएरै, गराई, रहेका, एक, हप्ता, सिप, लागेन, बह्रै, आयो, गर्दा, पच्चिस, रूपिया, गरेर, भए, चोलि, देखाउने, गरिन, भएर, कि, नै, दिन्छ, भने, त्यस, पच्चिस, राख्नु, बुद्धिमानी, होइन, बरू, त्यो, काम, हो, यो, विचार, छोरा, छोरी, देखाउने, गर्ने, गरिन, भनेको, कुरा, राम्रो, त, सबै, लाग्यो, साथसाथै, त्यसले, गरायो, अझ, गरेर, जेठा, भन, भयो, बाबु, हुँदा, देखाएर, गर्न, नसकेको, चोट, बचाउने, भन्दा, सुभाउ, साथै, पाएपछि, हुन्छन्, घर, टोल, छेडो, छ, भएका, अलि, नाम, चलेका, हुनाले, उनै, देखाउने, निधो, भयो, पुगेर, दुई ।

आगन्तुक शब्दहरू :

जोर, डाक्टर, फिस, इलाज, रोज, थोक, गाडि, खर्च, डाक्टर, जगेज, सल्लाह, अफसोस, नजिक, साहेब, विलकुल, बाजि, टेबिल, किताब, ढोका, बराबर, निगाह, मदत, सिकिस्त ।

तालिका नं. ४

क्र.सं.	स्रोत	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम	७३
		तद्भव	४०४
२	आगन्तुक	२९	६
	जम्मा	५०६	१००

एक चिहान उपन्यास को परिच्छेद दुईमा प्रयुक्त शब्द, स्रोतको तालिका अनुसार प्रयुक्त शब्दहरूको कुल सङ्ख्या ५०६ रहेको छ । सङ्ख्यात्मक हिसाबले हेर्दा

सबभन्दा बढी तद्भव शब्द ४०४ छन् । जसले ८० प्रतिशत ओगटेको छ भने, दोस्रो स्थानमा तत्सम शब्द ७३ शब्द १४ प्रतिशत र तेस्रो स्थानमा आगन्तुक शब्दमा २९ शब्द सङ्ख्या ६ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ ।

४.१.३ 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद तीन अन्तर्गत शब्द स्रोत

यस परिच्छेद तिन भित्र प्रयुक्त शब्द को स्रोतका आधारमा निम्न अनुसार अध्ययन गरिएको छ ।

तालिका नं. ५

मौलिक शब्द अन्तर्गत तत्सम शब्दहरू :
काम, विशेष, सिप, दिन, आर्थिक, सङ्कष्ट, अवस्था, अनेक, परिस्थिति, नम्रता, हप्ता, बेला, मुख्य, नम्र, अति, प्रतिवाद, स्थिति, आराम, आशा, आशाजनक, अष्ट, व्यथा, शिव घण्टा, पुन, प्रयास, औषधी, गोदक्त, प्रसाद, भाव ।

मौलिक शब्द अन्तर्गत तद्भव शब्दहरू :
बढ्दै, आयो, भएको, आधा, सक्यो, अझै, पनि, आएका, छैनन्, अलि, हडबडाइन्, पठाउन, चाहिनु, किसान, छोरा, भए, आफ्नो, पुग्दो, खेत, नभएको, हुनाले, गर्थे, ससुरो, राम्रो, भएका, केही, नभएको, सिकाएका, थिए, छउन्जेल, त, कहिल्ये, खाली, हुँदैन्थ्यो, किनभने, नामी, मानिन्थे, जहाँतही, बोलावट, आइरहन्थ्यो, तर, अलि, लडबडाउन, थाल्यो, तै, पनि, हात, एकाध, बाँधेर, बस्न, ज्युँ, त्युँ, गुजारा, चलि, रहेको, यता, दुई, महिना, बाबु, बिरामी, भएर, आँफै, खोज्ने, गरेका, भण्डै, एक, जना, साहु, आठ, ज्वाला, लागि, बाबु, त्यो, नअलगिएर, गर्न, जाने, आँट, गरी, भोलि, पल्ट, बढेर, समात्न, भनाइ, भनि, त्यस्तो, बेइमानी, गरेको, होइन, नै, म, बडो, साथ, गर्यो, यही, अब, पर्खि, दिनोस, बिसेक, गर, निको, भइ, हाल, छ, तिम्रो, ठिक, नहुँदा, बर्साद, जति, जेठै, लामो, घर, बनाउने, भने, फर्काइ, देऊ, उनै, लाउँला, रूपियाँ, सकिएर, तपाईँ, सबै, कुरा, रहन, परेका, बाको, ठूलो, यस, मैले, गुन, सम्भेको, हुँ, सुनेर, सकेनन्, ल्याउने, भट्टै, वाहिर, किताब, जाँदा, अघि, उभिए, पुग्ना, दाजु, बढ्दै, ढिलो, खराब, बढि, दिनोस, गुभाजु, सुभाजु, यस्तै, अरू, कसैलाई, देखाए, नि, धेरै, देखाउन, प्रस्टै, चाहेका, तुरून्तै, होला, भन्ने, भाव, त्यो, पाँच, यहाँ, हडबड, दगुरेर, घर, टुक्रायाउला, लौ, हिडो ।

आगन्तुक शब्दहरू :

रोजगार, रोजगारी, बेरोजगार, पेस्की, बेपत्ता, सिलसिला, मनासिव, खुब, इमानदारी, सहि, मुस्किल, किफायत, फिस, दस्तुर, डाक्टर, जस्ता, ताकिता, सिकर्मी, खुब, साहेब, ज्याला ।

तालिका नं. ६

क्र.सं.	स्रोत	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम	४८
		तद्भव	४४८
२	आगन्तुक	३९	७
	जम्मा	५३५	१००

प्रस्तुत प्राप्त तालिका अनुसार परिच्छेद तिन भित्र प्रयुक्त, शब्दहरूमा कुल शब्द सङ्ख्या ५३५ छ । ती मध्ये सङ्ख्यात्मक हिसाबबाट हेर्दा सबभन्दा बढी, शब्द ४४८ तद्भव शब्द छ, जसले ८४ प्रतिशत र दोस्रो स्थानमा तत्सम शब्द ४८ र १० प्रतिशत स्थान छ भने, तेस्रो स्थानमा आगन्तुक शब्द ३९ र ७ प्रतिशत स्थान ओगटेको पाइन्छ ।

४.१.४ 'एक चिहान' उपन्यास परिच्छेद चार अन्तर्गतको शब्द स्रोत

यस परिच्छेद चार भित्र प्रयुक्त शब्दहरू लाई पनि शब्द स्रोतका आधारमा, छुटा छुटै तालिका ति मध्ये गरी निम्न अनुसार शब्द स्रोतको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ७

मौलिक शब्द अन्तर्गत तत्सम शब्दहरू :

प्रसाद, औषधी, शङ्का, अवश्य, मुख, यति, चिन्ता, यौवन, अनुहार, सौन्दर्य, बलि, भेष, मुस्कान, विशेषता, मुग्ध, स्वतः प्राकृतिक, आविष्कार, सुन्दरता, चमत्कार, दर्शन, कल्पना, विज्ञान, परिवार, सान्त्वना, आश्वासन, नारी, क्रमै, इत्यादि, गम्भीर, मुद्रा, घण्टा, श्रीमुख, बुद्धि, सेवा, आज, सङ्केत, केवल, शिर, शिव, गोदत्त, विशेष, यथायोग्य, कृतज्ञ, सेवा ।

मौलिक शब्द अन्तर्गत तद्भव शब्दहरू :

राम्ररी, जाँचबुझ, गरि, सकेपछि, लेखि, दिए, लेख्ता, लेख्दै, बाबु, लाएको, लुगा, तुना, बाँधि, रहेको, नानीथकु, हेरेर, भने, भट्ट, लगाई, खास्टो, छात्ती, छोपि, हाल, हावा, लाग्न, दिन, हुन्न, अलि, पनि, छोइ, सकेको, दिनको, दुई मात्रा, खुवाउनु, पुरिया, दिएको, छु , त्यो, खाना, खानुभन्दा, अगाडि, अनि, लगातार, एउटा, लाउनु, राम्रो, जान्ने, बिरामी, कोठा, बाहिर, आएर, जान, लाग्दा, लाग्दै, हेरे, विचार, गर्न, कडै, छ, म, मरे, एक, चोटि, हेर्ने, एकलै, नछाड्नु, वारेमा, गएर, एक, चोटी, हेर्ने, एकलै, नछाड्नु, वारेमा, गएर, अवश्य, केही, कुरा, भएर, हिड्नासाथ, सँग सगै, जसो, गएकी, थिइन, सुनेर, अँध्यारो, पारिन, त्यस्तरी, बिगारेकी, नानी, धन्दा, नमान, सकेसम्म, गर्नेछु, नानीथकुसित, बोली, लतामाया तिर, फर्केर, यिनीको, हुनु, आमै, तिम्रो, छोटी, कि, हो, लिएको, छन्, यिनले, के विहे, भई सक्यो, भएको, छैन, ओहो, सकेकी, भए, तिम्री, बुढाबुढी, सन्चो, हुने, बिचरा, हुदो, होला, तिर, हेरेर, शिव, नारान, भइगो, मरे, मै, दिउँला, किन, खुवाउने, बुभ्यो । सरासर, हिडे, हिडनु, लाग्दा, पाँच, हात, राखि, दिए, सँग, वर्ष, तरूनी, थिइन, उनको, पुस्टिएर, ढकमक्क, फुलि, सकेको, थियो, किसान, ता, पनि, रहेको, हुनाले, उनी, बदलेकी, थाहा, मरेकी, बाँचि, रहन्थ्यो, यो, उदाइ, आजको, थपियो, रूप, कस्तो, भनी, पुलुक्क, दौडि, घर, फर्कि, वेर, साँम्भि, कामकाज, गर्दा गदै, आँखा, अगाडि, नाचि, सपनी, त, घडी, हुन्थ्यो, बाटो, बताए, साँच्चै, आफै, एकएक, आइदिदा, पीडित, साहै, भयो, मुसुमुसु, अगाडि, नाचि, सपनी, रखाउनु, लगाए, छात्ती, सबै, सब, जाँची, बिहान, नबोली, बिच, एकाध, सोधनी, बसे, होलान, गोडा, मिचि, थिइन, सिरान, सामुन्ने, पर्थे, त्यसले, नहेरे, तापनि, धेरै, आफू, चट्ट, ढोका, उभिन, गइन, पुलुक्क, सारा, विस्तारै, कडा, हुदै, है, तै, पनि, जहाँ, छाड्दिनु, वेला, बढे, छिन, अनकनाए, गरेर, निको, नै, गरू, यो, त, भन, गर्नेछु, धन्दै, मान्नु, पर्देन, पन्छाउदै, हिडनु, खोजी, कन, भोलि, बिहान, आठ, आइ, पुगुला, त्यतिन्जेल, केही, बनेर, आएमा, तरून्त, रात, यति, भनी, लागे, दइ, पाइला, फरक्क, फर्केर, अँ, पुगयो, हल्लाइन् ।

आगन्तुक शब्दहरू :

डाक्टर, प्रेस्कप्सन, निमोनिया, इन्जेक्सन्, कम्पाउन्डर, कोसिस, मफत, फिस, शाहज्यादी, चेहरा, हिसी, अस्पताल, कैद, दङ्ग, डिग्री, करिब बर्कत, जरूर, खबर ।

तालिका नं. ८

क्र.सं.	शब्दको स्रोत		शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम	८३	११
	शब्द	तद्भव	५९५	८१
२	आगन्तुक		५५	६
	जम्मा		७३३	१००

‘एक चिहान’ उपन्यासको परिच्छेद चारको तालिका अनुसार प्रयुक्त शब्दहरूको आधारमा शब्दहरूको कुल सङ्ख्या ७३३ मध्येमा सबै भन्दा बढी तद्भव शब्द ५९५ र ८१ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ । भने दोस्रो सङ्ख्यामा तत्सम शब्द ८३ ले ११, प्रतिशत स्थान ओगटेका छन् भने तेस्रो स्थानमा आगन्तुक शब्द सङ्ख्या ५५ र ९ प्रतिशतमा ६ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ । यसरी उल्लेखित तालिकाको अध्ययन अनुसार एक चिहान उपन्यासको परिच्छेद एक, दुई, तीन र चार अन्तर्गत शब्दस्रोतको विश्लेषण गर्दा प्रत्येक परिच्छेदमा दोहोरिएको शब्दहरूलाई टिपोट नगरिए तापनि गणना भने गरिएको छ ।

४.२ शब्द वर्गका आधारमा शब्दहरूको अध्ययन

एक वा एक भन्दा बढी अक्षर मिली बनेको र स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । यो रूपिम भन्दा ठूलो र पदावलीभन्दा सानो भाषिक एकाइ हो । शब्द र पदमा सुक्ष्म भिन्नता छ, शब्द वाक्यमा प्रयोग योग्य नहुन पनि सक्छ, तर पद वाक्यमा प्रयोग योग्य हुन्छ । कुनै शब्द पद बनाइन्छ । अर्थात् वाक्य स्तरमा प्रयुक्त शब्द नै पद हो । प्रत्येक पदलाई वाक्यमा छुट्टाछुट्टै लेखिन्छ । नेपालीमा शब्द र पदलाई भने जे भए पनि पर्यावाचीका रूपमा प्रयोग गर्ने चलन छ । पदले वाक्यमा आएर गर्ने व्याकरणात्मक कार्यका आधारमा गरिने वर्गीकरणलाई भने पदवर्ग भनिन्छ ।

व्याकरणात्मक कार्यका आधारमा शब्दलाई विकारी र अविकारी गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरिएको छ । विकारी शब्द वर्ग अन्तर्गत मूल रूपमा नामिक पद र

क्रियापद रहेको छ । अविकारी पद अन्तर्गत भने क्रिया योगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक, र निपात पर्दछन् । लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, पक्ष आदिका आधारमा रूप परिवर्तन हुँदैन अर्थात् पदहरूको रूपायन हुँदैन ती पदलाई अविकारी पद भनिन्छ । अविकारी पदलाई अव्यय पनि भनिन्छ ।

यस शोधकार्यमा पनि उच्च माध्यमिक तह सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको उपन्यास विधा अन्तर्गत एकचिहान उपन्यास परिच्छेद चार सम्मको प्रयुक्त शब्दभण्डार अन्तर्गत पदवर्गका आधारमा विकारी र अविकारी गरी नाम विशेषण, सर्वनाम, क्रियापद, क्रियायोगी, नामयोगी संयोजक विस्मयदिबोधक निपात गरी नौ वटा पदवर्गमा विभाजन गरी छुट्याइएको छ ।

४.२.१ 'एक चिहान' उपन्यास परिच्छेद एक अन्तर्गतको शब्द वर्ग

यस खण्डमा 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद एकमा प्रयोग भएका शब्दभण्डारलाई शब्द वर्गका आधारमा निम्न अनुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

नाम

छोरा, छोरी, बुढिया, लतमाया, जम्मा, बेला, अवस्था, अष्ट नारान, बोलि, गाँसबास, बाबु, आमा, बहिनी, अन्यथा, दुःख, खुवाई, आँखा, आँसु, काम, अशक्तता, धावा, बल, गरि, कुरा, नानीथकु, चुहाई, चुप, वा, सुर्ता, जेठा, शिवनारान, श्रदा, ममता, भाव, उमेर, भित्ता, चित्त, फेरि, खोजि, जनी, विन्ती, औषधी, व्यथा, धन्वतरी, भगवान्, रोग, लक्षण, सास, आस, हडबडाइ, सुरू, घाँटी, कण्ठ, बक, परिश्रम, जिन्दगी, समय, रहर, मुख, शिर, महिला, पुन नारान, कान्छा, हर्षनारान, भन्या, वर्ष, पैसा, दर, रूपिया, मोहर, हिडी, ढिकी, उत्तर, भित्ता, खाल्टो, गाडि, काजक्रिया, खर्च, ऋण, बुढा ।

सर्वनाम

आफ्ना, तिर्ने, मैले, तिमी, यो, जे, यी, यिनीहरू, उन, तपाईं, के, मेरा, यस, मलाई, यी, यो ।

विशेषण

सबै, अन्तिम, सब, एक, अवला, दुई, जेठा, निको, यस्तो, कस्ता, एउटा, बाँकी, यति, कस्तरी, बडो, मायालु, धेरै, अखिरी, एकै, चोटी, दुबै, कान्छा, महिला, दुई, चार, केही, पच्चिस, त्यति, बढ्ता ।

क्रियापद

भएको, रहेका, थिए, जन्माए, दिएन, हो, नगर, सहेर, राख, गदै, ल्याई, रहेका, सुनेर, हेरेर, रहेकी, थिई, लाग्ने, भने, लिनु, हुन्छ, लिनु, छोड, सक्यो, बुझाउनु, पर्छ, छ, नगर, होस, नबोल्नु, भनिनु, गरेर, बोल्न, गरे, हुन्न, आएर, आए, सकेको, रोकिए, छ, रहेको, आइ, सुकेको, रोकियो, खोजेर, सकेन, खोजेको, भनिन, बुझाउछु, बोल्दिन, बोले, हाल्यो, हाल्छु, गर्न, सकिन्न, गएको, सक्यो, मरे, राखेको, थिए, थालेको, गर्न, दिनु, लिने, पर्छ, भनेको, होला, भएको, छैन, सक्छु, दिनुपर्छ, रहेको, निहुराएकी ।

क्रियायोगी

सम्भरेर, सुनि, कहिल्यै, बोल्न, हेरेर, नचाहिने, किन, अब, रोकेर, रहेका, एकाएक, टक्क, मात्र, खस्कदै, भन, भन, टक्कै, फुट्न, अहिले, लागि, यतिन्जेल, रोक्तारोक्तै, टप्कि, नखाएर, दिनहुँ, तल, खनेर, फर्केर ।

नामयोगी

पारी, केवल, तिर, सम्म, बाट, सिवाय, भन्दा, चोटि, निम्ति, देखि, नेर, पालि, निर ।

संयोजक

पनि, त्यसैले, भनि, र, अन्यथा ।

निपात

र, त, लौ, न, नै, पनि ।

तालिका नं. ९

क्र.सं.	शब्द वर्ग	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	११७	३७
२	सर्वनाम	२४	८
३	विशेषण	२५	८
४	क्रिया	७१	२३
५	क्रियायोगी	३१	१०
६	संयोजक	११	४
७	निपात	१०	३
८	नामयोगी	१३	४
	जम्मा	३१३	१००

हृदय चन्द्र सिंह प्रधानद्वारा लिखित एक चिहान उपन्यासको परिच्छेद एकलाई शब्द वर्गका आधारमा विश्लेषण गर्दा माथि उल्लेखित शब्द सङ्ख्या प्राप्त भएका छन् शब्द वर्गलाई विश्लेषण गर्दा कूल शब्द सङ्ख्या ३१३ मा सबभन्दा बढी नाम शब्द ११७ जसले ३७ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ । त्यसै गरी क्रमबद्ध अनुसार क्रियापद ७१ जसले २३, प्रतिशत विशेषण शब्द २५ ले ८ प्रतिशत सर्वनाम २४ ले ८ प्रतिशत क्रियायोगी ३१ ले १० प्रतिशत नामयोगी १३ ले ४ प्रतिशत संयोजक ११ ले ४ प्रतिशत, निपात १० ले ३ प्रतिशतको सङ्ख्यामा रहेको र विस्मयादिवोधक भने प्रयुक्त नभएको अवस्था देखियो ।

४.२.२ 'एक चिहान' उपन्यास परिच्छेद दुई अन्तर्गत शब्द वर्ग

यस दोस्रो परिच्छेदमा पनि प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई निम्न अनुसार अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

नाम

अष्टनारान, बिरामी, महिना, स्वास्थ्य, टोल, गुभाजु, उपाय, जोर, असन, तयु, नेपाल, भारफुके, डाक्टर, केविराज, फिस, मानिस, विश्वास, दिन, इलाज, व्यथा, छोरा,

महिला, विचार, बाबु, भावना, ऋण, औषधी, हप्ता, रोज, सिप, रूपियाँ, लतमाया, पोइ, अन्त्येष्टि, क्रिया, थोक, गाडि, खर्च, इच्छा, जिन्दगी, जगोडा, बुद्धिमानी, काम, पाप, अफसोस, जेठा, शिव नारान, बढ्ता, विरामी, चोट, सुभाउ, डाक्टरी, घर, छिँडी, नाम, निधो, साहेब, आशा, मन्त्र, साहस, टेबिल, पुस्तक, इसारा, हात, अनुहार, किताव, ध्याउन्न, ढोका, भय्याङ्ग, धैर्य, चिन्ता, भोक, व्यवहार, दष्टिपाता, निगाह, मदत, जीवन, रिस, प्रवृत्ति, दौडि, अनुरोध, घण्टा, समय, तिरस्कार, टोलाई, सल्लाह ।

सर्वनाम

उन, उनी, यस, मेरो, आफ्नो, आफ्ना, अरू, त्यस, त्यो, यी, आफ्नै, यो, उनै, आफ्नै, कोही, त्यसै, यही, आफ्नु, तिमी, म, के ।

विशेषण

दुई, एक, बीचरा, नामी, एउटा, एक्काइस, महिला, केही, पच्चिस, जेठ, सबै, राम्रो, दृढ, अति, ठूला, सिकिस्त, आधा, बराबर, निष्ठुरी, साहै, चिन्ताग्रस्त, भयङ्कर, वाल्ल, मानवता ।

क्रियापद

भएको, भई, सक्यो, देखाएका, थिए, सकेका, देखाइ, सके, लिने, गर्थे, बढेको, थियो, भरेन, देखाउने, गरेर, बोलाउन, छाडे, पार्नु, पर्छ, गर्दा, रहेका, थिए, लागेन, आयो, सिद्धियो, खाई, नखाई, नगर्नु, भनेर, राखेको, गरि, भए, दिन्छ, राख्नु, होइन, हो, देखाउने, गर्ने, गरिन, भनेको, गरायो, भयो, देखाएर, गर्न, नसकेको, लाग्यो, बचाउने, हुन्छन, भएका, चलेका, देखाउने, भने, हुनु, हुन्छ, दिनु, भयो, हुने, आएको, नदिएको भइ, रहेको, भन्ने, छोडेको, बोले, गरेर, हेर्दथे, सक्यो, रहन, सकेन, दिएन, बोल्ने, हाले, हुनु, हुन्छ, गर्न, भएन, बोले, छिन, हालु, भन्ने, सकेको, थियो, थिएन, छन, सक्ने, रहन्थ्यो, गरे, आएको, हुन्छ, चाहियो, रहन, सक्छ, गर्नेछु, नगर, रहको, भएर, पर्खन, लागे ।

क्रियायोगी

परेर, नहडबडाइकन, खलबल, हेरि, कचकच, पख, छोडेर, पखि, भनेर, दबाएर, दौडि, राख्नु, रिसाउनु, चलि, मारि, गरेर, टिकन, बाहिर, हेर्दाहेर्दै, केवल, भन्ने, हुनाले, विलकुलै, अरू, अन्तमा, बाट, सम्म, ठ्याम्मै, आज, दिनु ।

नामयोगी

सम्म, प्रति, बाट, निम्ति, संगै, समेत, भन्दा,साथै नजिक, देखि, बाजि, तिर, पछि, संगै ।

संयोजक

पनि, त्यसैले, तर बरू, भने, तैपनि, किनभने, अनि, भनेर ।

निपात

भै, कि, नै, त ।

तालिका नं १०

क्र.सं.	शब्द वर्ग	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	२०८	४६
२	सर्वनाम	२३	५
३	विशेषण	२९	६
४	क्रिया	९८	२२
५	क्रियायोगी	४९	११
६	नामयोगी	२३	५
७	निपात	६	१
८	संयोजक	१६	४
	जम्मा	४५२	१००

प्रस्तुत अध्ययन अनुसार यस परिच्छेद दुईमा पनि कूल शब्द सङ्ख्या ४५२ मा सबैभन्दा बढी नामिक शब्द अन्तर्गतको नाम शब्द २०८ मा ४६ प्रतिशत स्थान समेटिएको पाइयो र त्यसै गरी दोस्रो स्थानमा क्रियापद शब्द ९५ मा २२ प्रतिशत तेस्रो स्थानमा अविकारी पद अन्तर्गतको क्रियायोगी ४९ शब्द सङ्ख्यामा ११ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी क्रम अनुसार विशेषण सङ्ख्या २९ प्रतिशत छ, सर्वनामको सङ्ख्यामा १६ प्रतिशत ४ र निपात छ प्रतिशत १ स्थान मात्र ओगटेको पाइयो त्यस्तै गरी शब्द वर्गका आधारमा अविकारी पद अन्तर्गतको विस्मयादिवोदक शब्दहरू भने प्रयुक्त नरहेको पाइयो ।

४.२.३ 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद तीन अन्तर्गत शब्द वर्ग

यस खण्डमा परिच्छेद तिन अन्तर्गत मा प्रयोग भएका शब्दभण्डारलाई शब्द वर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने काम भएको छ ।

नाम

अष्ट नारान, व्यथा, शिवनारान, घण्टा, लतमाया, पुन नारान, डाक्टर, किसान, खेत, सिकर्मी, काम, ससुरा, बोलावट, रोजगारी, हात, सिप, दिन, गुजारा, महिना, बाबु, बिरामी, प्रयास, जस्ता, ज्वाला, पेस्की, सङ्कष्ट, अवस्था, छिन्, भनाइ, परिस्थिति, नम्रता, खुब, इमान्दारी, हप्ता, साहुजी, बर्साद, बेला, जेठ, बा, खर्च, गुन, प्रतिवाद, गोदक्त प्रसाद, ताकिता, किताब, दाजु, गुभाज सुभाजु, आराम, आशा, रूपियाँ, घर, बेइमानी, इमान्दारी, बिसेक, जेठ, बेला, बा, अवस्था ।

सर्वनाम

उन, आफ्नो, आफैँ त्यो, यही, त्यही, तिमी, तपाईं, म, आफ्ना, तिनीहरू, हामी, यही, यस्तै, त्यहाँ, तिम्रा, यस, केही, के, यस्तो ।

विशेषण

आधा, बढ्ता, अभै, अति, पुग्दो, राम्रो, रोजगार, खाली, नामी, एकाध, दुई, वेरोजगार, एक, आठ, आर्थिक, अनेक, यस्तो, बेइमानी, मनासिब, बडो, इमानदार, ठिक, लामो, त्यस्तो, नम्र, ढिलो, खराब, बढि, त्यस्त, धेरै, आशाजनक, पाँच ।

क्रियापद

आयो, गएको, भइ, सक्यो, आएका, हड्बडाईन, चाहिन, नभएका, गर्थे, भएका, थिए, हुदैन्थ्यो, मानिन्थे, आइ, रहन्थ्यो, थाल्यो, परे, वस्न, थियो, खोज्ने, भए, जाने गर्न, आइ, दियो, भइसक्यो, आइरहेका, थिए, भनि, रहेका, छैन, गरेको, होइन, गरू, आयो, गर्थे, हो, लिइ, सके, पखि, दिनोस, हाल्छ, भई, हाल्छ, रहे, छैन, छ, लागेको हुन्छ, बनाउन, परि, रहेको, दिन, छ, गर्ने, सकेनन्, पठाईन, निस्के, उभिएको, भने, आएको, भएको, हिडिँ, दिनोस, देखाए, देखाएको, पथ्यो, दिनु, पढैनथ्यो, पर्दछ, पर्ला, खोज्यो, चाहेका, दिनस, भयो, होला, गरेका, छौं, भने, दिइ, हाल, छैन, हो, हिडौं, टक्र्याउला, देउ, लाउँला ।

क्रियायोगी

दगुरेर, लिएर, तुरून्तै, हेरि, देखाउन, अरू, भट्टै, हड्बडाएर, सुनेर, बढ्दै, उभियै, अधि, हेरि, बाहिर, अति, सकिएरै, फर्काई, आज, अब, हुन, गर्नु, समात्न, बढेर, भोलि, ल्याएका, गरी, जाने, लागि, सकेका, भएर, रहेकै, बस्नु, बाँधेर, लड्खडाउन, अलि, जहाँतहीं, कहिल्यै, छउन्जेल, हुनाले, पठाउन ।

नामयोगी

भन्दा, देखि, संगै, साथ ।

संयोजक

भए, तर, भने, किनभने, र, तै, पनि ।

निपात

पनि, नै, नि, लौ, न, त ।

तालिका नं. ११

क्र.सं.	शब्द वर्ग	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	१६०	३६
२	सर्वनाम	२८	६
३	विशेषण	४०	९
४	क्रिया	११९	२७
५	क्रियायोगी	५१	११
६	नामयोगी	१०	२
७	निपात	१७	४
८	संयोजक	१९	४
	जम्मा	४४४	१००

माथिका तालिकामा देखाइएका शब्दहरूमा जम्मा शब्द सङ्ख्या ४४४ रहेको छ । सबै भन्दा बढी नाम शब्द प्रयोग भएको छ । जसको शब्द सङ्ख्या १६० छ । यसले ३६ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ । दोस्रो स्थानमा क्रियापद ११९ छन् जसले २७ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ । दोस्रो स्थानमा क्रियायोगी नै ५१ शब्द र ११ प्रतिशत स्थान समेटिएको छ । त्यसैगरी क्रमश विशेषण ४० र ९ प्रतिशत, सर्वनाम २८ र ६ प्रतिशत संयोजक १९ र ४ प्रतिशत निपात १७ र ४ प्रतिशत नामयोगी १० र २ प्रतिशत र विस्मयादिवोधक शून्य रहेको छ ।

४.२.४ 'एक चिहान' उपन्यास परिच्छेद चार अन्तर्गतको शब्द वर्ग

यस खण्डमा परिच्छेद चारको प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई शब्द वर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने काम भएको छ ।

नाम

जाँचबुझ, डाक्टर, गोदक्त प्रसाद, प्रेस्क्रिप्सन, बाबु, लुगा, तुना, नानीथकुँ, खास्टो, छात्ती, हावा, निमोनिया, दिनु, मात्रा, मिकस्चर, पुरिया, औषधी, खाना, इन्जेक्सन, कम्पाउण्डर, विरामी, कोठा, अवश्य, कुरा, शङ्का, मुख, अँध्यारो, नानी, धन्दा, कोसिस,

लतमाया, आमा, छोरी, शिवनारान, मफत, फिस, चिन्ता, बिहे, बुढाबुढी, सन्चो, हात, वर्ष, तरूनी, यौवन, किसान, अनुहार, सौन्दर्य, बलि, शाहज्यादी, चेहरा, हिंसी, मुस्कान, विशेषता, विज्ञान, आविष्कार, सुन्दरता, चमत्कार, रूप, दर्शन, कल्पना, घर, बेर, अस्पताल, ध्यान, कामकाज, आँखा, सपना, काम, घडी, घण्टाघर, कैद, अष्टनारान, बाटो, परिवार, पिडित, सान्त्वना, आश्वासन, भाव, नाडी, डिग्री, क्रमै, छात्ती, इत्यादि, छिन्न, मुद्रा, मुख, बीच, सोधनी, घण्टा, बाबु, गोडा, श्रीमुख, नानी, ढोका, कोठा, सदस्य, आस, फिस, छिन्न, निको, सहानुभूति, साहेब, सामर्थ्य, बुद्धि, बर्कत, सेवा, ठिक, रात, पाइला, आज, लज्जा, सङ्केत, शिर ।

सर्वनाम

त्यो, म, यिनी, को, तिमी, यिन, के, तिमी, मै, उनी, यो, आफै, केही, आफ्ना, आफू, मेरो, उन, को, किन ।

विशेषण

दुई, एउटा, राम्रो, कडै, एक, केही, ज्यादै, जस्ती, पाँच, सत्र, मुग्ध, कस्तो, हजार, दङ्ग, साह्रै, बडो, सबै, सब, धेरै, त्यति, सारा, कडा, यथायोग्य, धन्दै, आठ, यत्ति, अलि, गम्भीर ।

क्रियापद

गरि, सके, लेखि, दिए, भने, छोपि, हाल, दिनु, हुन्, छोइ, सकेको, छ, खुवाउनु, दिएको, छ, दिन, लाउनु, जान्ने, जान, छेरे, गर्नु, हेर्ने, नछाड्नु, गएकी, थिइन, पारिन, पारेको, देखेर, नमान, बोली, हुन, भनिन, हो, लिएको, छन्, भएको, छैन, हुने, होला, भइगो, दिउला, बुभयो, हिडे, राखि, दिए, थिइन, सकेको, थियो, भए, रहेको, मरेको, रहन्थ्यो, देखेर, उदाइ, रहेका, गरेको, धपियो, रहेका, पर्ने, हेरे, बताए, आईदिदा, भयो, हाँस्तै, भन्दै, बसे, लगाए, जाँचे, रहे, हेरि, गर्दै, होलान, बसेको, पर्थे, नहेरे, थामिनु, गइन, उठे, होस्, आएको, सक्छे, गर्नु, छाड्दिन, गर्छ, लागेको, दिनु, गुरू, हाल्नु, गर्नेछु, पर्दैन, आइ, पुगाँला, आएमा, आउने, लागे, गइ, आएको, आउने, लागे, गई, सकेका, नगर्ने, पुग्यो, हल्लाइन, हओस् ।

क्रियायोगी

भन्ने, मिच्ने, फर्केर, फरक्क, गइ, तुरून्त, आएमा, बढेर, त्यतिन्जेल, बजे, विहान, भोलि, हिड्न, खोजीकन, पन्छाउदै, दिइ, मान्नु, जरूर, भेटुन्जेल, देखाएर, भएर, देखेर, हुदै, विस्तार, हिडन, पुलुक्क, उभिन, चट्ट, भन्ना, हिडनु, सामुन्ने, हुनाले, मिचि, करिब, नबोली, जाँची, रखाउन, पहिले, अगाडि, अहिले, मुसुमुसु, एकाएक, सजिलै, साँच्चै, बजि, सरासर, नगइकन, ट्वाडट्वाड, जसै, मरेको, नाँचि, गर्दागर्दै, सम्भ्र, फर्कि, पुलुक्क, आज, ढकमक्क, फुलि, खुवाउने, आएर, भेष, हुँदो, फर्केर, यस्तरी, किन, त्यस्तरी, सुनेर, भएर, हिड्न, अलि, राम्ररी, लाग्दालागदै, लगातार, लाग्न, भट्ट, हेरेर, लेख्दा, लेख्दै, राम्ररी, अलिअलि, पुस्टिएर ।

नामयोगी

पछि, प्रति, भन्दा, बाट, साथ, संगै, सित, निर, सम्म, देखि, सँग ।

संयोजक

पनि, अनि, भए, भनी, र, तै, त्यसैले, भन्ने ।

निपात

है, नै, त, अँ, कि, र ।

विस्मयादिवोधक

ओहो !, बीचरा !

तालिका नं. १२

क्र.सं.	शब्द वर्ग	शब्द सङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	२१२	४०
२	सर्वनाम	३१	६
३	विशेषण	२७	५
४	क्रिया	१३१	२५
५	क्रियायोगी	८१	१५
६	नामयोगी	१९	४
७	संयोजक	१३	२
८	निपात	१०	२
९	विस्मयोदिवोधक	३	०
	जम्मा	५२६	१००

यस उपन्यासको अङ्क चार अन्तर्गत अध्ययन गरिएको उल्लेखित शब्दको तालिका अनुसार जम्मा शब्द सङ्ख्या ५२६ रहेको छ । ५२६ शब्द मध्ये सबै भन्दा बढी शब्द नाम ११२ रहेका छ । जसको ४० प्रतिशत स्थान रहेको छ । दोस्रो स्थानमा, क्रियायोगी ८१ शब्द र १५ प्रतिशत, स्थान रहेको छन् र क्रमशः : सर्वनाम, ३१ शब्द र ६ प्रतिशत, विशेषण २७ शब्द र ५ प्रतिशत, नामयोगी १९ र ४ प्रतिशत, संयोजक १३ र २ प्रतिशत, निपात १० र २ प्रतिशत, विस्मयादिवोधक ३ र शून्य प्रतिशत स्थान समेटिएको देखिन्छ ।

यसरी नै उल्लेखित तालिकाहरूमा उपन्यासको परिच्छेद चारसम्म प्रयुक्त शब्दभण्डार अन्तर्गत शब्दवर्गको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । शब्दस्रोतको अध्ययन विश्लेषण गरिएजस्तै उपन्यासको चार परिच्छेदसम्म प्रत्येक पदवर्गलाई दोहोरिएको भए तापनि त्यसलाई गणना गरिएर पदवर्गलाई शोधपत्रमा टिपोट नगरिएको भए तापनि प्रतिशत र ओगटिएको स्थानलाई क्रमबद्ध तरिकाले राखिएको छ ।

४.३ वाक्य गठनको अध्ययन

कर्ता र क्रिया मिलेर बनेको स्वतन्त्र भाषिक एकाइलाई वाक्य भनिन्छ । वाक्यले अभिव्यक्तिलाई पूर्णता प्रदान गर्दछ । वाक्य भाषिक संरचनाका आधारमा उपवाक्यभन्दा ठूलो र माथिल्लो एकाइ हो ।, जसको संरचनामा उद्देश्य र विधेय रहेका हुन्छन् । अर्थका दृष्टिले भने वाक्य एउटा निश्चित पूर्ण कथनलाई व्यक्त गर्ने अभिव्यक्ति हो । उद्देश्य र विधेय वाक्यका आधारभूत तत्व हुन् । एउटा वाक्य पुरा हुनका लागि कम्तिमा एउटा उद्देश्य एउटा विधेय हुनुपर्छ । उद्देश्यलाई कर्ता र विधेयलाई क्रियापद पनि भनिन्छ । जसको विषयमा जे कुरा भनिन्छ, त्यसलाई उद्देश्य भनिन्छ, र यो विधेय भन्दा अगाडि आउँछ । उद्देश्यको विषयमा जे कुरा भनिन्छ, त्यसलाई विधेय भनिन्छ र यो वाक्यको अन्त्यमा आउँछ । वाक्यमा विधेयका रूपमा एउटा समापिका क्रिया अनिवार्य रूपमा रहेको हुनुपर्छ । अतः कर्ता समापिका क्रिया वाक्यका आधारभूत अङ्ग हुन् । वाक्यलाई वर्गीकरण गर्ने आधारहरू विभिन्न प्रकारका छन्, जसमध्ये अर्थ र संरचना वाक्य वर्गीकरण गर्ने मुख्य आधार हो । संरचनाका आधारमा वाक्यका प्रकारहरू छुट्याउँदा वाक्यको व्याकरणात्मक बोट वा गठनलाई वर्गीकरणको आधार बनाइन्छ । संरचना वा बोटका आधारमा वाक्य सरल, संयुक्त र मिश्र गरी तिन प्रकारका हुन्छ । अध्ययनका लागि छनोट गरिएको 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त वाक्य गठनको अध्ययन भने निम्न अनुसार गरिएको छ ।

४.३.१ सरल वाक्य

एउटा मात्र स्वतन्त्र उपवाक्य भएको संरचनालाई सरल वाक्य भनिन्छ । सरल वाक्य एउटा मात्र समापिका क्रियाबाट संरचित उद्देश्य र विधेय खण्ड भएको व्याकरणात्मक एकाइ हो । आधुनिक भाषा विज्ञानमा सरल वाक्यलाई आधारभूत वा वीजवाक्य पनि भनिन्छ । असमापिका क्रिया प्रयोग भएको वाक्य आधुनिक भाषा विज्ञान अनुसार मिश्रवाक्य हुन्छ, परम्परागत व्याकरणमा असमापिका क्रिया भए पनि समापिका क्रिया एउटा मात्र छ भने त्यस्तो वाक्यलाई पनि सरल वाक्य मानिन्छ । (ढुङ्गेल, भट्टराई : २०७३ : १९४) । यस अध्ययनमा 'एक चिहान' उपन्यासको अङ्क चार सम्म सरल वाक्य को अध्ययन निम्न अनुसार गरिएको छ ।

- आफ्ना तिनै छोरा छोरी र बुढिया लतमाया सबै जम्मा भएको बेला पारी आफ्नो अन्तिम अवस्था सम्भरेर अष्टनारान बोलि रहेका थिए ।
- मैले तिमीहरूलाई केवल जन्माएँ ।
- तिमीहरूको गाँसवासको मैले केही बन्दो बस्त गर्न सकिन ।
- जिन्दगीभर पूजा प्रार्थना गराएर भगवान्ले मेरो केही सुनि दिएन ।
- बाबु हो ! यो बुढिया तिमीहरू सबकी आमा र बहिनी एक जनालाई अन्यथा नगर
- यिनीहरूको आँखामा कहिल्यै आँसु हेर्ने काम नगर ।
- उनका कुरा सुनेर छोरी नानीथकुँ पछिल्लिर हेरेर आँसु चुहाई रहेकी थिई ।
- चुप लाग्नुस न बा ! नचाहिने कुराको किन तपाई सुर्ता लिनु हुन्छ ।
- जेठा छोरा शिव नारानले श्रद्धा र ममतापूर्ण भावमा भने ।
- अष्ट नारान फेरि पनि बोल्न खोजि रहेका थिए ।
- लतमायाले रोकेर भनिन् ।
- रोगको लक्षणले पनि त थाहा हुन्छ ।
- भनभन खस्कदै आइरहेको छु ।
- यतिकैमा सबै हड्बडाइ सकेका थिए ।
- बडो मायालु भावमा अष्ट नारानले भने ।
- धेरै नबोल्नुस होस भनेको वा । परिश्रम होला ।
- मलाई केही भएको छैन, यति त बोल्न सक्छु ।
- तिमीहरूले मलाई यति बोल्न दिनुपर्छ ।
- बा ! अष्ट नारानको मुखेनिर शिर निहुराएकी नानीथकुले भनिन् ।
- अष्ट नारानका माहिला छोरा पुन नारान र कान्छा छोरा हर्ष नारान दुवैले एकै चोटि बोले लौ, लौ, अब धेरै बोल्दिनँ ।
- मेरो सबभन्दा आखिरी कुरा एउटा भनि हाल्छु - बाबु हो । मैले तिमीहरूका निम्ति केही गर्न सकिँन ।
- ती रूपियाँ मैले तल छिँडीमा ढिकीनेर उत्तर भित्तातिर खाल्टो खनेर गाडि राखेको छु ।
- अष्ट नारान विरामी भएको आज ठ्याम्मै दुई महिना भइसक्यो ।
- उनले आफ्नो स्वास्थ्य एक महिनासम्म आफ्नै टोलका गुभाजुलाई देखाएका थिए ।
- बिचराले हुन सम्मको उपाय गरिसकेका थिए ।

- उनीबाट केही जोर नचलेर असनका तुयु गुभाजुलाई पनि देखाइ सके ।
- तुयु गुभाजु नेपालका एउटा नामी भारफुके बैद्य थिए ।
- अष्ट नारानका छोराहरूले माहिला कविराजलाई देखाउने विचार गरेर तुयु गुभाजुलाई बोलाउन जान छाडे ।
- फिस, औषधी गर्दा पच्चिस रूपियाँ पनि सिद्धियो ।
- अझ विशेष गरेर जेठा छोरा शिव नारानलाई भन् बढ्ता अफसोस भयो ।
- बाबु बिरामी हुँदा समेत डाक्टरलाई देखाएर औषधी गर्न नसकेकामा उनलाई चोट लाग्यो ।
- डाक्टर गोदक्त प्रसादको घर आफ्नै टोलका छेडोमा छ ।
- डाक्टर कहाँ पुगेर शिव नारानले भने “डाक्टर साहेब ? दुई महिना देखि बाबु बिरामी हुनु हुन्छ ।
- डाक्टर गोदक्त प्रसादले आफ्ना कुरामा बिलकुलै ध्यान नदिएको देखेर शिव नारानको आफैँ घाउ भइरहेको मनमा अझ बढ्ता चोट पुग्यो ।
- आशा लाग्दो अनुहारमा शिव नारान त्यसै उभिरहे ।
- यस्तैमा आधा घण्टा बितिसक्यो ।
- शिव नारानतिर एक चोटि दृष्टिपात गरेर डाक्टरले केवल यति बोले- “अँ” ।
- रिसलाई दबाएर शिव नारानले डाक्टर गोदक्त प्रसादसित फेरि अनुरोध गरे - “डाक्टर साहेब ! आधा घण्टा भइसक्यो म आएको ।”
- एक छिनपछि एक घण्टा पनि हुन्छ ।
- डाक्टर गोदक्त प्रसादले तिरस्कारको भावमा भने ।
- बाबु साह्रै सिकिस्त हुनु हुन्छ डाक्टर साहेब ।
- ज्यादै बिरामी भएपछि सबै सिकिस्त हुन्छन् ।
- सिकिस्त बिरामी मानिसलाई छोडेर आएको ।
- “पख, कचकच नगर, किताब हेरि रहेको छु, ध्यान खलबल नगर”
- अष्ट नारानको व्यथा बढ्दै आयो ।
- पेस्की ल्याएको भोलि पल्ट देखि बाबुको व्यथा बढेर आइदियो ।
- साहुले अनेक भनाइको सिलसिलामा भनि रहेका थिए ।
- यस्तो बेइमानी गर्नु मनासिब छैन ।

- के गरू परिस्थिति नै यस्तो हुन आयो ।
- म बेइमानी कहिल्यै गर्दिन ।
- पुन नारानले बडो नम्रतासाथ भने ।
- “खुब इमान्दार काम गन्यौ ।
- बाबुलाई बिसेक भएपछि म काम गर्न सुरू गरिहाल्छु ।”
- आजदेखि डाक्टरको औषधी परेपछि त निको भइहाल्छ ।
- तिम्रा बाबुलाई ठिक नहुँदासम्म बर्सादले पर्खिरहे त केही छैन ।
- एक महिना जति अभै वेला छ ।
- एक दुई हप्तापछि त भन दिन लामो हुन्छ ।
- म अकैलाई काम लाउँला ।
- पेस्की ल्याएको रूपियाँ सकिएरै त तपाइँका सबै कुरा सहि रहनु परेको ।
- खर्चले मुस्कल परिरहेको थियो ।
- तपाईंले दिनु भएको पेस्कीले मलाई ठूलो काम दियो ।
- यसको पनि मैले गुन सम्भकेको छु ।
- पुन नारानको अति नम्र कुरा सुनेर साहुजीले प्रतिवाद गर्न सकेनन् ।
- लतमायाले पुन नारानलाई डाक्टर गोदक्त प्रसादलाई भट्टै ल्याउने ताकिता गर्न पठाईन ।
- शिव नारान अघिदेखि उभिएको उभियै थिए ।
- पुन नारान पुग्नासाथ उनले आफ्नो दाजु शिवनारानलाई भने ।
- पुन नारानबाट बाबुको भन खराब स्थिति सुनेर शिव नारानले हडबडाएर डाक्टरलाई भने ।
- डाक्टर साहेब ! बालाई भन् बढि रहेको छ रे ।
- भट्टे हिडिदिनोस् ।
- मलाई त फिस दिनु पर्दछ ।
- तिमीहरूलाई मुस्कल पर्ला ।
- डाक्टर त देखाउन खोज्यो ।
- डाक्टर साहेबलाई नै देखाउन चाहेका छौ ।
- शिव नारानले आशाजनक भावमा भने ।

- त्यसो भए फिस पाँच रूपियाँ यही दिइहाल न त ।
- यहाँ त रूपियाँ लिएर आएको छैन ।
- हडबडमा दगुरेर आएको घर पुग्नासाथ टक्रयाउँला शिव नारानले भने ।
- राम्ररी जाचँबुभ्र गरिसकेपछि डाक्टर गोदक्त प्रसादले प्रेस्कप्सन लेखिदिए ।
- प्रेस्कप्सन लेख्ता लेख्ता बाबुले लाएको लुगाको तुना बाँधि रहेकी नानीथकुँ प्रति हेरेर डाक्टरले भने भट्ट लुगा लगाई खास्टोले छात्ती छोपि हाल ।
- राम्ररी हेरविचार गर्नु ।
- म भरे पनि एक चोटि आएर हेर्ने छु ।
- डाक्टरको कुरा सुनेर नानी थकुँ मुख अध्यारो पारिन् ।
- डाक्टर गोदक्त प्रसाद सरासर हिडेँ ।
- हिड्न लाग्दा शिव नारानले पाँच रूपियाँ फिस हातमा राखि दिए ।
- नानी थकुँ सत्र वर्षकी तरूनी थिइन ।
- उनको यौवन पुस्टिएर ठकमक्क फुलि सकेको थियो ।
- नानी थकुँलाई थाहा नभईकनै उनको चेहरामा हिसी भरेको मुस्कान सँधै नाचि रहन्थ्यो ।
- नानी थकुँको यो विशेषता देखेर डाक्टर गोदक्त प्रसाद मुग्ध भए ।
- एघार देखि पाँच बजे सम्ममा उनले हजार चोटि त घडी हेरे होलान् ।
- जसै घण्टाघरमा पाँच ट्वाड ट्वाड हान्यो ।
- कैद बाट मुक्त भए भै डाक्टर गोदक्त प्रसादलाई लाग्यो ।
- दङ्ग भएर उनी घर नगईकनै सरासर अष्ट नारानकै घरतिरको बाटो तताए ।
- पाँच बजि सके पछि साँच्चै डाक्टर गोदक्त प्रसाद सजिलैसित आफै एकाएक आइदिँदा अष्ट नारानको पीडित परिवारलाई साँच्चै राम्रो सान्त्वना भयो ।
- बिच बिचमा एकाध सोधनी गर्दै डाक्टर गोदक्त प्रसाद विरामीको अगाडि करिब एक घण्टा बसे होलान् ।
- डाक्टर आउनुभन्दा अगाडि नानी थकुँ आफ्ना बाबुको गोडा मिचि रहेकी थिइन् ।
- धेरै बेरपछि आफू हिड्नुभन्दा केही छिन अगाडि डाक्टर गोदक्त प्रसादले नानी थकुँतिर हेरेर भने ।
- एक चोटि नानीथकुँतिर पुलुकक हेरेर डाक्टर हिड्नलाई उठे ।

- डाक्टर जान लागेको वेलामा शिवनारान फिस हातमा दिन अगाडि बढे ।
- एक छिन पछि, अनकनाए जस्तो गरेर डाक्टर गोदक्त प्रसादले भने, “निको नै गरूँ ।”
- मेरो बुद्धि र बर्कतले भेटुन्जेल जरूर म तपाईंहरूको यथायोग्य सेवा गर्नेछु ।
- यसमा तपाईंहरूले धन्दै मान्नु पदैन ।
- शिव नारानको फिस दिइरहेको हातलाई पन्छाउँदै हिड्न खोजीकन डाक्टरले भने ।
- यति भनी डाक्टर गोदक्त प्रसाद हिड्न लागे ।
- दुई पाइला के गई सकेका थिए ।
- फेरि फरक्क फर्केर नानी थकूँतिर हेरेर उनले भने ।
- अँ धेरै गोडा मिच्ने काम पनि नगर्नु होला है आजलाई पुग्यो ।
- डाक्टर गोदक्त प्रसाद बिरामीको सिरानतिर बसेका हुनाले नानी थकूँ ठिक सामुन्ने पर्थे ।
- गोदक्त प्रसाद पनि बडो आश्वासनपूर्ण भावमा मुसुमुसु हाँस्ते “अहिले कस्तो छ ?” भन्दै बिरामीको अगाडि बसे ।
- ओहो ! बिहे भइ सकेका भए तिमी बुढाबुढीहरूलाई सञ्चो हुने ।
- कम्पाउन्डरलाई किन मफतमा एक रूपियाँ फिस खुवाउने बुभ्यौ ।

४.३.२ संयुक्त वाक्य

दुई वा दुई भन्दा बढी स्वतन्त्र उपवाक्यलाई निरपेक्ष संयोजक र, न, त, कि, चाहे, अनि, तर, पनि, किनभने, त्यसैले, तसर्थ, ता, पनि, अथवा, या आदि ले जोडेर बनेको वाक्य संयुक्त वाक्य भनिन्छ । संयुक्त वाक्य भित्र दुई वा दुईभन्दा बढी स्वतन्त्र उपवाक्य एउटै वाक्यमा आबद्ध भएका हुन्छ । यी आपसमा समानान्तर सम्बन्धमा गाँसिएर आएका हुन्छ (काफ्ले/ काफ्ले : २०७२ : १४९) ।

यस अध्ययनमा ‘एक चिहान’ उपन्यासको अङ्क चारसम्मको संयुक्त वाक्यको अध्ययन भने निम्नानुसार गरिएको छ ।

- जनी गरेर बिन्ती नबोल्नुहोस, औषधी पनि नगरौं यस्तो वेलामा ।
- यस पालि त म केही गरे पनि निको हुन्न ।
- साक्षात ध्वन्तरी भगवान नै आएर औषधी गर्न आए पनि निको हुन्न ।

- जे गरेर सहेर पनि यी अवला दुई जनालाई खुवाई राख ।
- सास रहेसम्म आस भन्ने कुरामात्र बाँकी छ, यति भनि अष्ट नारान एकाएक रोकिए ।
- नानी थकुँले बोल्न खोजेर पनि यति सिवाय उनको कण्ठबाट बक फुट्न सकेन ।
- अहिले मेरो जिन्दगीको आखिरी समय आइरहेको छ त्यसैले मलाई बोल्न रहर लागि रहेको छ ।
- गएको दुई वर्षदेखि दुई पैसा, चार पैसा जति सक्यो नखाएर पनि केही केही पैसाको दरले, दिनहुँ जम्मा गर्न थालेको थिए जम्मा पच्चिस रूपियाँ मोहर हुन् आएको छ ।
- यतिन्जेल रोकतारोक्तै पनि नानी थकुँको आखाँबाट आँसु टप्कि हाल्यो ।
- अशक्तताले धावा गर्दै ल्याई रहेता पनि उनले बल गरिरहेका थिए ।
- अब मलाई औषधी गर्ने काम पनि नगर व्यर्थमा किन खर्च गर्ने ? किनभने म अब निको हुन्न ।
- उमेरले पनि त भित्ता छोइसक्यो त्यसैले चित्त बुझाउनुपर्छ ।
- डाक्टर कविराजहरूले भै उनी पनि फिस लिने गर्थे त्यसैले पनि उनीप्रति मानिसहरूको विश्वास बढेको थियो ।
- तर एक्काइस दिन सम्म तुयु गुभाजुबाट इलाज गराउँदा पनि अष्ट नारानको व्यथा बिसबाट उन्नाइस सम्म पनि भरेन ।
- अन्तमा केही सिप नलागेर लतमायाले आफ्ना पोइले आफ्नो अन्त्येष्टि क्रिया निम्ति खाइ नखाइ मेरो अन्त्येष्टि क्रिया सिवाय यस रूपियाँले अरू थोक नगर्नु भनेर गाडि राखेको पच्चिस रूपियाँ खर्च गरेर भए पनि एकचोटि डाक्टरलाई देखाउने इच्छा गरिन ।
- यी विचारसँगै लतमायाले छोराछोरी सँग डाक्टरलाई देखाउने र औषधी गर्ने सल्लाह गरिन ।
- तर अन्त्येष्टिको कुरा भन्दा बाबुलाई बचाउने कुरा महत्व पूर्ण भएको हुनाले आमाको सल्लाह एउटा साह्रै बुद्धिमानी सुझाउ पनि शिवनारानलाई लाग्यो ।
- शिवनारानलाई यो पनि दृढ विश्वास लाग्यो कि डाक्टरी औषधी पाए पछि त बाबु अवश्य निको हुन्छ ।
- नजिकका डाक्टर भएका र अलि नाम पनि चलेका हुनाले उनैलाई देखाउने निधो भयो ।

- तै पनि ठूला मानिस भएका हुनाले शिव नारानले फेरि एक बाजि भन्ने साहस गरेर बोले ।
- टेबिलमा राखि छाडेको एउटा पुस्तक पल्टाएर शिवनारान प्रति पख नकराऊ भन्ने इसारामा डाक्टर गोदक्त प्रसादले देब्रे हात हल्लाए ।
- चिन्ताले उनलाई केही गरे पनि टिक्न दिएन अनि यही आवेगमा शिव नारानले फेरि बोल्ने साहस गरिहाले ।
- तर डाक्टर सित रिसाउन सक्ने अवस्था पनि त शिवनारानको थिएन ।
- बाबु सिकिस्त छन् आफू एक दीनहीन अरूको निगाह र मदत नै उनको जीवन थियो त्यसैले रिसमा पनि होस राख्ने सक्ने बुद्धिमानी पनि उनको प्रवृत्तिमा दौडिरहन्थ्यो ।
- शिव नारानमा अब धैर्य रहन सकेन किन भने वा सिकिस्त छन् ।
- डाक्टरको व्यवहारमा भयङ्कर अमानवता देखेर चिन्ताग्रस्त भएर पनि शिवनारान नहड्बडाईकन टोलाईमा वाल्ल परेर डाक्टरमा मानवता पर्खन लागे ।
- चिन्ताले नै उनलाई केही गरे पनि टिक्न दिएन ।
- शिवनारान डाक्टर बोलाउन गएको आधा घण्टा भन्दा बढ्ता भइसक्यो अझै पनि आएका छैनन् ।
- उनले पुन नारानलाई पनि डाक्टर कहाँ पठाउन चाहिन ।
- किसानका छोरा भए पनि पुन नारान आफ्नो पुग्दो खेत नभएको हुनाले सिकर्मीको काम गर्थे ।
- पुन नारानका ससुरा राम्रो सिकर्मी भएका हुनाले र पुन नारानको विशेष रोजगार पनि केही नभएको हुनाले उनका ससुराले उनलाई सिकर्मीको काम सिकाएका थिए ।
- जहाँतहीं बोलावट आइरहन्थ्यो तर ससुरा बिते देखि पुन नारानको रोजगारी अलि लड्खडाउन थाल्यो ।
- तै पनि हातमा सिप भएको हुनाले एकाध दिन हात बाँधेर बस्न परे पनि ज्युँत्युँ गुजारा चलिरहेकै थियो ।
- तर यता दुई महिना देखि बाबु विरामी भएर पुन नारान आफैले पनि काम खोज्ने प्रयास कम गरेका हुनाले भण्डै बेरोजगार जस्ता भए पनि उनले एकजना साहुँ कहाँबाट आठ दिनको ज्याला पेस्की ल्याई सकेका थिए ।

- आर्थिक सङ्कष्टका लागि उनले बाबुको त्यो अवस्था र बाबुबाट एक दिन पनि नअलगिएर काम गर्ने जाने आँट गरी पेस्की ल्याएका थिए ।
- पेस्की ल्याए देखि बेपत्ता भएको हुनाले साहुले उनलाई समात्न आइरहेका थिए ।
- पुन नारान जाँदा पनि डाक्टर गोदत्त प्रसाद किताब नै हेरिरहेका थिए ।
- गुभाजु सुभाजु यस्तै नै अरूलाई नै कसैलाई देखाए पनि हुन्छ नि ।
- ससुरा छउन्जेल त पुन नारानको काम कहिल्यै खाली हुदैनथ्यो किनभने उनका ससुरा सिकर्मी काममा नामी मानिन्थे ।
- हावा लाग्न दिनु हुन्न, अलि अलि निमोनियाले पनि सकेको छ ।
- दिनको दुई मात्रा मिक्सचर खुवाउनु पुरिया औषधी पनि लेखिदिएको छु ।
- त्यो दिनको दुई मात्रा खाना खानुभन्दा अगाडि खुवाउनु अनि दुई दिन लगातार एउटा इन्जेक्सन पनि दिन लाउनु इन्जेक्सन राम्रो जान्ने कम्पाउन्डरबाट दिन लाउनु ।
- विरामीको बारेमा बाहिर गएर अवश्य केही कुरा बोल्ने शङ्का भएर हिड्ना साथै नानी थकुँ पनि सँगसँगै जसो गएकी थिइन् ।
- बिचरा बुढालाई छोरीको पनि चिन्ता हुँदो होला ।
- किसानकी छोरी भए ता पनि उनको अनुहारमा सौन्दर्य बलि रहेको हुनाले उनी भेष बदलेकी शाहज्यादी जस्तै थिइन ।
- डाक्टर गोदत्त प्रसाद घर फर्किसकेर पनि कति बेरसम्म नानी थकुँको अनुहार सम्भिरहेका थिए ।
- अस्पतालमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने कामकाज गर्दागर्दै पनि गोदत्त प्रसादको आँखा अगाडि नानी थकुँको अनुहार नाचि रहेको थियो र भरेको सपना देखि रहेको थिए ।
- काम गर्दागर्दै पनि बिच बिचमा उनी आफ्नो नाडीघडी पनि बराबर हेरिरहन्थे ।
- डाक्टरले पहिले नाडी हेरे अनि आफैले डिग्री रखाउन लगाए अनि क्रमै सँग छाती इत्यादि सबै जाँचे ।
- सब जाँचिसके पछि बिहान लेखि दिएको इन्जेक्सन आफैले दिए अनि एक छिन केही नबोली गम्भीर मुद्रामा विरामीको मुख हेरिरहे ।
- नहेरे ता पनि डाक्टर गोदत्तः प्रसादले नानी थकुँको श्रीमुख देखि रहेका थिए ।

- डाक्टरले त्यति भन्नासाथ नानी थकुँले चट्ट हात थामिन अनि ढोकातिर उभिन गइन् ।
- कोठा बाहिर पुगि सकेपछि अष्ट नारानको परिवारका सारा सदस्य डाक्टरको अगाडि उभिए अनि डाक्टर गोदत्तः प्रसादले बिस्तारै भने व्यथा अलि कडा हुदै आएको छ होस गर्नुहोस है तै पनि म जहाँ सम्म सकछु कोसिस गर्न छाड्दिन र आस पनि गर्छु ।
- डाक्टर गोदत्त प्रसादको यो सहानुभुति देखेर ज्यादै कृतज्ञ र आह्लादित भएर लतमायाले भनिन् ।
- यो एक चोटि लिइ हाल्नु होस डाक्टर साहेब अनि भोलि देखि त फिस दिने सामर्थ्य पनि छैन ।
- भोली बिहान ठिक आठ बजे आइ पुगुला त्यतिन्जेल केही बढेर आएमा तुरून्त खबर गर्नु होला, रातमा भए पनि म आउनेछु ।

४.३.३ मिश्र वाक्य

एउटा निरपेक्ष र अर्को सापेक्ष उपवाक्यको संयोजनबाट निर्मित वाक्यलाई मिश्र वाक्य भनिन्छ । निरपेक्ष उपवाक्यलाई मुख्य/प्रधान/स्वतन्त्र र सापेक्ष उपवाक्यलाई आश्रित/अधीन/उपवाक्य पनि भनिन्छ । मिश्र वाक्यमा मुख्य र अधीन उपवाक्यलाई सापेक्ष संयोजक, जो,जो, जसले, त्यसलाई, जहाँ त्यहाँ भने, भनेर, भनी आदि संयोजकले जोडेर बनेको हुन्छ । मिश्र वाक्यको मुख्य उपवाक्य अर्थ व्यक्त गर्न सक्षम हुन्छ भने आश्रित उपवाक्य मुख्य उपवाक्यको सहयोग बिना अर्थिन सक्दैन (दुङ्गेल / भट्टराई : २०७३ : १९५) ।

यस अध्ययन वा शोधकार्यमा भने 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद चार सम्मको वाक्य गठन अध्ययन भित्रको मिश्र वाक्यको अध्ययन निम्न अनुसार गरिएको छ ।

- कस्तो कस्तो व्यथा त निको हुन्छ भने तपाईंलाई भएकै के छ र ?
- म मरें भने त्यसबाट मेरो काजक्रिया गरिदिनु त्यतिभन्दा बढ्ता खर्च ऋण लिने काम नगर ।
- जे गरेर पनि बाबुलाई निको पार्नुपर्छ भन्ने भावनाले गर्दा अष्ट नारानका छोराहरूले सकेसम्म ऋण लिएरै पनि बाबुलाई औषधी गराई रहेका थिए ।

- लतमाया दृढ विश्वास भएर आयो कि जिन्दगी नै दिन्छ भने त्यस पच्चिस रूपियाँलाई अन्त्येष्टि क्रियाको निमित्त जगोडा राख्नु बुद्धिमानी होइन बरू त्यो काम पाप हो ।
- डाक्टर साहेबले एक चोटि हेरि दिनुभयो भने निको हुने आशा गरेर आएको हुँ ।
- डाक्टर किताब हेर्दा हेर्दै कोही आयो कि, कोहि आयो कि भन्ने ध्याउन्नमा बाहिर ढोकातिर भ्याडतिर बराबर हेर्दथे ।
- डाक्टरको यो निठुरी व्यवहार देखेर शिव नारानलाई एक छिन त डाक्टरलाई मारि हालुँ भन्ने भोक चलिसकेको थियो ।
- तिमीलाई चाहियो भनेर के समय पर्खि रहन सक्छ ।
- लतमायाले भनेको कुरा राम्रो त सबैलाई लाग्यो साथसाथै त्यसले सबैलाई अफसोस पनि गरायो ।
- तिमीलाई त्यस्तो छ भने पेस्की फर्काइ देऊ ।
- डाक्टर साहेबलाई हेरि दिनुभयो भने बालाई तुरून्तै आराम होला भन्ने हामीले आशा गरेका छौँ ।
- लज्जापूर्ण भावमा नानी थकुँले हओस भन्ने सङ्केतले केवल शिर हल्लाईन ।
- नानी थकुँमा स्वतः उदाइ रहेकी पाकृतिक सौन्दर्यका साथ आजको विज्ञानले आविष्कार गरेको सुन्दरताका चमत्कार पनि थपियो भने उनको रूप यौवन कस्तो होला भनी नानी थकुँको पुलुकक दर्शनमै डाक्टर गोदक्त प्रसादको कल्पना दौडिसकेको थियो ।

यस शोधकार्यमा 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद चार सम्मको वाक्य गठनको अध्ययनमा वाक्य संरचना वा बनोटको आधारमा सरल वाक्य, मिश्र वाक्य र सयुक्त वाक्यलाई भिन्दा भिन्दै रूपमा अध्ययन गरि हेरिएको छ । जसमध्ये यस अध्ययनमा परिच्छेद चार सम्मको सरल वाक्य ११३ रहेका छन् र संयुक्त वाक्य ५६ र मिश्र वाक्य भने १३ मात्र रहेका छ ।

अध्याय : पाँच

सारांश, निष्कर्ष र उपयोग

प्रस्तुत शोधको यस अध्यायमा शोधको सारांश निष्कर्ष, र उपयोगको बारेमा चर्चा गरिएको छ । सारांशमा शोधको सुरुदेखि अन्त्यसम्मका सम्पूर्ण तथ्याङ्कलाई कुन कुन अध्यायमा कुन कुन शीर्षकमा तथा उपशीर्षकमा कसरी वर्णन गरिएको छ भन्ने कुरामा छर्लङ्ग पारिएको छ ।

५.१ सारांश

‘एक चिहान’ उपन्यासमा प्रयुक्त भाषा शीर्षकमा शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा उ.मा.वि तहको हामी सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको उपन्यास विधा अन्तर्गत ‘एक चिहान’ उपन्यासको परिच्छेद चार सम्म को प्रयुक्त शब्दस्रोत, शब्दवर्ग र भाषाको अध्ययन गरिएको यस शोधपत्रको सङ्गठन जम्मा पाँच अध्यायमा सङ्गठित छ । अध्याय एकमा शोध परिचय, मुख्य शीर्षक अन्तर्गत शोधको पृष्ठभूमि समस्या, कथन, उद्देश्य, शोधको औचित्य, शोधको सीमाङ्कन, प्रयुक्त विशेष शब्दको परिभाषा एवम् शोधपत्रको रूपरेखा जस्ता उपशीर्षक प्रस्तुत गरिएको छ । अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा रहेको छ । साथै पूर्वकार्य समीक्षाको उपयोग पनि रहेको छ । यस पूर्वकार्य समीक्षामा कथा, कविता, प्रबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन साथै विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन लाई नै शोधहरूको अध्ययन बनाइएको छ भने यसको उपयोगलाई पनि दर्साइएको छ । सैद्धान्तिक अवधारणालाई शब्दभण्डार अन्तर्गत शब्द स्रोत र शब्द स्रोतको प्रकारको परिचय, शब्द वर्ग र शब्द वर्गको प्रकारको परिचय, संरचनाको आधारमा वाक्य र वाक्यको प्रकारको परिभाषा जस्ता मुख्य उपशीर्षक र आवश्यकता अनुसार उपसहायक शीर्षकमा विभाजन गरी विषयवस्तु प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय तीनमा विधि, अध्ययन ढाँचा, नमुना छनोट र प्रक्रिया, तथ्याङ्क स्रोत, तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलनका प्रक्रिया, व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रिया जस्ता उपशीर्षक राखी अध्ययन विधिलाई पूर्णता दिइएको छ । अध्याय चारमा प्रस्तुत शोधपत्रको

मुख्य अध्याय प्राप्त हो । यसमा उ.मा.वि. तहको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत उपन्यास विधाको 'एक चिहान' उपन्यासको परिच्छेद चार सम्म शब्द स्रोत, शब्दवर्ग र वाक्य गठन अध्ययन गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । अध्याय पाँचमा सारांश र निष्कर्ष उपयोगका साथै सुची प्रस्तुत गरी शोधपत्रलाई पूर्णता दिइएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

कुनै पनि विषयवस्तुको अन्त्यमा दिइने निचोड नै निष्कर्ष हो । यसबाट परीक्षण गर्न खोजिएको कुरा अल्प समयमा नै परीक्षण गर्न सकिन्छ । विस्तृत रूपमा लेखिएको ग्रन्थका बारेमा पनि निष्कर्षले तत्कालै जानकारी दिन सक्दछ । शिक्षणीय दृष्टिकोणले पनि निष्कर्षको ठूलो भुमिका रहेको हुन्छ । निष्कर्षबाट नै त्यहाँ भएको मुख्य कुरा पत्ता लाग्ने भएकाले आजको व्यस्ततापूर्ण परिप्रेक्ष्यमा यसको महत्व अभूत बढेको छ । उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको र भाषाको अध्ययन एक कठिन कार्य हो । विद्यार्थी वा पाठकहरूको मनोवैज्ञानिक आधारहरूको अध्ययन पश्चात मात्र कस्ता शब्दहरू उपयुक्त हुन्छन् भन्ने थाहा पाउन सकिन्छ ।

प्रस्तुत शोधको उद्देश्य भने 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत पत्ता लगाउनु, शब्दवर्गका आधारमा 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई वर्गीकरण गर्नु र एक चिहान उपन्यासको वाक्य गठन पत्ता लगाउनु रहेको छ । प्रस्तुत शोधको उद्देश्य शब्द स्रोतका आधारमा प्रस्तुत उपन्यासका चार परिच्छेदहरूमा हेर्दा सबै मौलिक शब्दको नै प्रयोग बढी रहेको पाइयो । त्यसमा पनि उपन्यासको पहिलो परिच्छेद कुल शब्द सङ्ख्या ४१९ मध्ये तद्भवमा दोहोरिएका शब्द गणना अनुसार ३५८, वटा शब्द रहेको पाइयो, यसको प्रतिशत ८६ हुन्छ र यहि पहिलो परिच्छेदमा दोस्रो स्थानमा तत्सम शब्द सङ्ख्या ४७ र ११ प्रतिशत, आगन्तुक शब्द सङ्ख्या १४ मा ३ प्रतिशत ओगटेको पाइयो र उपन्यासको दोस्रो अङ्कमा कुल सङ्ख्या ५०६ मध्ये तद्भव शब्द ४०४ जसले ८० प्रतिशत, तत्सम शब्द ७३ ले १४ प्रतिशत र आगन्तुक शब्द सङ्ख्या २९ मा ६ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ । उपन्यासको अङ्क तिनमा जम्मा शब्द सङ्ख्या ५३५ मा तद्भव शब्द

४४८ को ८४ प्रतिशत तत्सम शब्द ४८ को १० प्रतिशत र दोहोरिएको शब्द गणना अनुसार आगन्तुक ३९ को ७ प्रतिशत रहेको छ । उपन्यासको चौथो परिच्छेद पनि कुल शब्द सङ्ख्या ७३३ मा दोहोरिएको शब्दहरू गरेर ५९५ तद्भवको ८१ प्रतिशत, तत्सम शब्दहरूमा ८३ को ११ प्रतिशत र आगन्तुक शब्दहरूमा ५५ को ६ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ । यस अध्ययन बाट यो प्रमाणित हुन्छ की उपन्यासको चार अङ्क सम्म शब्द स्रोतको आधारमा सबैभन्दा प्रथम स्थान नेपाली मौलिक शब्द अन्तर्गत तद्भव शब्द र द्वितीय स्थानमा मौलिक शब्द अन्तर्गत कै तत्सम शब्द पर्दछन । तृतीय स्थानमा आगन्तुक शब्द रहेको पाइयो । शब्द सङ्ख्याको आधारमा हेर्दा प्रस्तुत उपन्यासका शब्दहरू उपयुक्त र उपयुक्त स्थान नै ओगटेको पाइयो । मा.वि. स्तरको दृष्टिले हेर्दा उपन्यासमा सबै शब्दहरू सरल र सहज नै रहेको भेटियो भने आगन्तुक शब्दमा प्रयोग भएका ताकिता, किफायत, दस्तुर, प्रेस्क्रिप्सन, बर्कत, शाहज्यादी, निगाह अफसोस, इलाज जस्ता शब्द कठिन पाइन्छ । त्यसै गरी यस उपन्यासमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूमा भने धन्वन्तरी, धावा, यथायोग्य, कृतज्ञ जस्ता शब्दहरू कठिन पाइयो । अन्य तद्भव शब्दहरूलाई हेर्दा स्तर अनुसार स्वभाविक र उपयुक्त नै रहेको पाइयो ।

शब्दवर्गको दृष्टिले प्रस्तुत उपन्यासको शब्दभण्डार वर्गीकरण गर्दा उपन्यासको पहिलो परिच्छेद एकमा कूल शब्द सङ्ख्या ३१३ मध्येमा सबैभन्दा बढी नाम शब्द ११७ को ३७ प्रतिशत र दोस्रो स्थानमा क्रिया शब्द ८१ को २३ प्रतिशत, तेस्रो स्थानमा क्रियायोगी जसको सङ्ख्या ३१ को १० प्रतिशत, चौथो स्थान विशेषण २५ को ८ प्रतिशत, पाँचौमा २४ सर्वनामको ८ प्रतिशत, छैटौमा १३ नामयोगीको ४ प्रतिशत, सातौमा ११ संयोजकको ४ प्रतिशत, आठौँ स्थानमा १० निपातको ३ प्रतिशत रहेको छ । परिच्छेद २ अन्तर्गत शब्दवर्गको अध्ययन गर्दा कूल शब्द ४५२ मा क्रमबद्ध तरिकाले विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी नाम पद नै २०८ को ४६ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै प्राप्त गरेको स्थानलाई क्रमबद्ध गर्दा ९८ क्रियापदको २२ प्रतिशत क्रियायोगी ३९ को ११ प्रतिशत, २९ विशेषण पदको ६ प्रतिशत, २३ सर्वनाम पदको ५ प्रतिशत, २३ वटा नै नामयोगीको ५ प्रतिशत, १६ संयोजक पदको ४ प्रतिशत र ६ वटा निपातको १ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । उपन्यासको तेस्रो

परिच्छेदलाई अध्ययन गर्दा कूल शब्द सङ्ख्या ४४४ मा पहिलो स्थान १६० नामपदको ३६ प्रतिशत र ११९ क्रियाको २७ प्रतिशत, ५१ क्रियायोगीको ११ प्रतिशत, ४० विशेषण सङ्ख्याको ९ प्रतिशत, २८ सर्वनामको ६ प्रतिशत, १९ संयोजकको ४ प्रतिशत, १७ निपातको ४ प्रतिशत र १० नामयोगीको २ प्रतिशतले क्रमिक रूपमा स्थान ओगटेको पाइयो भने यस उपन्यासको चौथो परिच्छेदलाई विश्लेषण गर्दा कूल शब्द सङ्ख्या ५२६ रहेको छ । यसमा पनि नामपदले नै पहिलो स्थान ओगटेको छ । जसको शब्द सङ्ख्या २१२ को ४० प्रतिशत, १३१ क्रियापदको २५ प्रतिशत, ८१ क्रियायोगीको १५ प्रतिशत, २७ वटा विशेषण पदको ५ प्रतिशत, ३१ सर्वनामको ६ प्रतिशत, १९ नामयोगीको ४ प्रतिशत, १३ संयोजक पदको २ प्रतिशत, १० निपातको २ प्रतिशत साथै ३ विस्मयादिबोधकको शुन्य स्थानमा क्रमबद्ध रूपमा रहेको छ भने विस्मयादिबोधक शब्द भने अत्यन्तै न्यून अवस्था रहेको छ । यहाँ प्रयोग भएका शब्दहरूका तुलनामा विशेषण शब्द कम भएको पाइयो र अझ उपन्यास एउटा आख्यान विधा भएकोले यसमा मनको भाव अभिव्यक्ति गर्नको लागि विस्मयादिबोधक र भनाइलाई र भाषालाई मिठास बनाउनको निम्ति निपात शब्दको प्रशस्त प्रयोग हुनुपर्ने तर अति कम प्रयोग भएको पाइयो ।

यस अध्ययनको अर्को उद्देश्य 'एक चिहान' उपन्यासको वाक्य गठन पत्ता लगाउनु रहेको छ । यस उपन्यासको परिच्छेद चार सम्ममा प्रयुक्त वाक्य संरचनाको स्थिति अध्ययन गर्दा सरल, मिश्र, संयुक्त वाक्य लिइएको छ । समग्रमा उपन्यासको चारै परिच्छेदलाई लिदाँ सरल वाक्यमा ११३ वटा रहेका छन् । सरल वाक्य प्रायः अत्यन्तै सरल रहेका छन् भने कुनै सरल वाक्यहरू अति लामा अर्थात् सरल वाक्यभित्र नै कथयिताका कथन एक भन्दा बढी र लामा राखिएको भेट्टाइयो । जसमा उद्देश्य र विधेय नै प्रस्ट्याउन जटिल रहेको भेट्टाइयो । संयुक्त वाक्यको संख्या भने जम्मा ५६ वटा मात्र रहेको छ । प्रयुक्त वाक्यहरूमा संयुक्त वाक्यको सङ्ख्या कम भएको पाइयो । मिश्र वाक्यमा जम्मा १३ मात्र वाक्य रहेका छन् । सबै भन्दा न्यून वाक्य मिश्रवाक्य रहेको छ । प्रयुक्त मिश्र वाक्यमा पनि एउटै खालको 'भने' जस्ता सापेक्ष संयोजकको मात्र प्रयोग भएको भेट्टाइयो । प्रशस्त मात्रामा सापेक्ष संयोजकको प्रयोग

भएको छैन । उपन्यास एउटा गद्य तथा आख्यान विद्या हो उपन्यासलाई मानवसभ्यता सँगै विकसित भएर आएका आख्यानहरू लोकतत्वसँग सम्बन्धित भएर मनोरञ्जनात्मक अभिप्रेरणाका साथ अभिव्यक्त भएका मानिन्छन् फलस्वरूप यहाँ नेपाली भाषाको दृष्टिले उखान टुक्का को प्रयोग नभइएको पनि पाइयो ।

सारांशमा यस उपन्यास भित्र प्रयोग भएको शब्दहरूको र वाक्यहरूको स्थिति र औचित्य हेर्दा बुँदागत रूपमा निम्नानुसार तल देखाउन सकिन्छ ।

क) शब्दस्रोतको आधारमा अध्ययन गर्दा मौलिक शब्द अन्तर्गत तद्भव शब्दको प्रयोग बाहुल्य हुनु स्वभाविक मानिन्छ । आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग स्थिती स्वभाविक देखिए ता पनि कतिपय आगन्तुक अप्रचलित शब्दहरूलाई घटाएमा स्वभाविक हुने देखिन्छ ।

ख) शब्द वर्गका आधारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियायोगी तथा संयोजक शब्दहरू बढी प्रयोगमा आउनु स्वभाविक नै देखिन्छन् । शब्द वर्ग अन्तर्गतका नामयोगी सर्वनाम शब्दको प्रयोग धेरै भएको तर त्यो पटक पटक दोहोरिएको हुनाले उचित देखिदैन । संयोजकहरूमा पनि निरपेक्ष र सापेक्ष संयोजक न्यून रहेको छ । त्यस्तै शब्द वर्ग भित्र पर्ने विस्मयादिबोधकको प्रयोग शुन्य प्रतिशतमा देखिनु वा प्रयोग नै नहुनु उपयुक्त मानिदैन ।

ग) प्रयुक्त वाक्य गठनको आधारमा यस उपन्यासलाई अध्ययन गर्दा सरल वाक्य प्रथम स्थानमा आउनु, संयुक्त वाक्य दोस्रो स्थानमा आउनु र मिश्र वाक्य तेस्रो स्थान आउनु स्वभाविक देखिए तापनि सरल र संयुक्त वाक्यको तुलनामा मिश्र वाक्य अति कम रहेको छ । संयुक्त वाक्यमा निरपेक्ष संयोजक उचित मात्रामा प्रयोग भएको छ भने मिश्र वाक्यमा भने सापेक्ष संयोजकको प्रयाप्त प्रयोग भएको छैन ।

५.३ उपयोग

‘एक चिहान’ उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत, शब्दहरूको वर्ग र प्रयुक्त वाक्य गठन प्रक्रिया र स्थिति के कस्तो रहेको छ भन्ने जवाफसँग सम्बन्धित रहेको प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तहको दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न तयार

गरिएको छ । विश्व विद्यालय अन्तर्गत औपचारिक रूपमा निश्चित तह पार गर्न वा उपाधि हासिल गर्नका लागि गरिएको यो शोधपत्र शोधपाधिक अनुसन्धान गरिएको छ । यो अध्ययन सम्बन्धित क्षेत्रका जिज्ञासुका लागि उपयोगी हुने देखिन्छ । साथै यही प्रयोग गरि गरिने पछिल्ला विश्लेषकलाई पनि यसको सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनका उपयोग निम्न उपशीर्षकमा सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

५.३.१ नीतिगत निर्माण स्तरमा

नीतिगत उपयोग भनेको कुनै खास अनुसन्धानले सम्बन्धित क्षेत्रमा नीति निर्माण गर्न प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा के, कति, कसरी सहयोग गर्छ वा गर्न सक्छ भन्ने पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ । प्रस्तुत शोधको अध्ययनबाट 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयोग गरिएको शब्दभण्डार, वाक्य स्पष्टता, भाषाको अध्ययन शीर्षकीय विषयवस्तुमा जानकारी लिन शब्दभण्डारको स्थिती अध्ययन गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी उपन्यासमा कस्तो भाषा प्रयोग हुनुपर्छ र कस्ता शब्द प्रयोग गरिनु पर्छ भन्ने कुराको समेत अध्ययन गर्नका लागि शोध उपयोगी रहेको छ । उपन्यास विद्यार्थीका लागि मात्र नभई उपन्यास विधामा रूचि राख्ने विभिन्न तहका पाठकहरूका लागि पठनपाठन उपयोगी रहेको छ । उपन्यासकारले जति सक्दो सरल भाषा प्रयोग गरिएमा नै उपयुक्त देखिन्छ । विद्यार्थी पाठ्यक्रम, निर्माता, उपन्यास लेखक, शिक्षक शिक्षाविद् यसका प्रत्यक्ष प्रयोगकर्ता हुन्, र उनीहरूको लागि सदैव उपयोगी सामग्री हुन आवश्यक छ ।

५.३.२ प्रयोगगत स्तरमा

भाषिक रूपमा सिर्जनशीलता, मौलिक, सिप परक उपयोग व्यावहारिक पक्षसँग सम्बन्धित विषय नै प्रयोग मुलक पक्ष हो । यस शोधपत्रको मुख्य प्राप्ति भनेको अध्याय चारको शब्द र वाक्यको अध्ययन विश्लेषणसँग सम्बन्धित उपशीर्षक अन्तर्गत संरचित विषय हुन् । यस उपन्यासको अध्ययन विश्लेषण बाट सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञहरू, शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू एवम् जिज्ञासु पाठकहरूले यस अध्ययन

विषयवस्तुलाई महत्वपूर्ण पद्धति र प्रक्रिया बारे जानकारी लिन सकिन्छ । यसभन्दा बाहेक निम्न प्रयोगका लागि पनि उपयोगी देखिन्छ ।

- प्रस्तुत शोधकार्य त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायका नयाँ शोधार्थीहरूलाई उपयोगी हुने देखिन्छ ।
- विद्यार्थीहरूलाई व्याकरण सम्बन्धी ज्ञानका लागि सहयोग गर्न चाहने अनुसन्धानकर्तालाई सामग्रीका रूपमा उपयोगी हुने ।
- भाषा पाठ्यपुस्तक छनौट तथा निर्माण कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई शब्दभण्डारका दृष्टिले तिनको छनौट र स्तरण गर्ने काममा सघाउ पुऱ्याउने छ ।
- भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्ने शब्दभण्डारको नियमित अध्ययन अनुसन्धान गर्ने प्रवृत्तिको विकास गर्नमा पनि टेवा पुऱ्याउने छ । शिक्षकलाई उपयुक्त विधि प्रयोग गरी प्रभावकारी शिक्षण गर्नुपर्ने तर्फ सचेत गराउछ ।
- यसै गरी भाषा पाठ्यपुस्तक रहेको अन्य विधाहरूका शब्दभण्डारमा पनि परिष्कार एवम् परिमार्जन गर्ने दिशामा आवश्यक मद्दत पुग्ने कुरामा विश्वास लिन सकिन्छ ।

५.३.३ भावी अनुसन्धानका लागि शीर्षक

- 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त भएका वर्ण विन्यासगत त्रुटिको अध्ययन,
- 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त भएका शब्दभण्डारको अध्ययन,
- 'एक चिहान' उपन्यास अन्तर्गत प्रयुक्त समापिका क्रियाहरूको अध्ययन,
- 'एक चिहान' उपन्यास अन्तर्गत प्रयुक्त समस्त शब्दहरूको अध्ययन,
- 'एक चिहान' उपन्यास अन्तर्गत शब्द बनोटका आधारमा शब्दहरूको अध्ययन,
- 'एक चिहान' उपन्यास अन्तर्गत प्रयुक्त शब्दभण्डारको आवृत्ति गणना,
- 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रयुक्त सक्रिय र निष्क्रिय शब्दभण्डारको अध्ययन विश्लेषण ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०१२), लामाचौर स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत कक्षा नौ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बट्टी विशाल भट्टराई (२०७०), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं: विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि., कमलपोखरी ।
- ओझा, सहप्रा.डा. रामनाथ (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं: पिनाकल पब्लिकेशन प्रा.लि., बागबजार ।
- काफ्ले, चुडामणि र काफ्ले विश्वराज (२०७२), नेपाली व्याकरण, रचना र अभ्यास, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार ।
- ढुङ्गेल, डिल्लीराम र भट्टराई डि.पि. (२०७३), माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद र गोपीकृष्ण शर्मा (२०७२), नेपाली बृहत शब्दकोश, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, कमलादेवी ।
- प्रधान, हृदयचन्द्र सिंह (२०६७), एक चिहान, ललितपुर : साभा प्रकाशन, पुलचोक ।
- पोखरेल, शशीकला (२०७१), कक्षा नौ र दशको नेनपाली पाठ्यपुस्तकको कविता विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- बन्धु, चुडामणि (२०५२), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, ललितपुर : साभा प्रकाशन, पुलचोक ।
- बराल, सुवेदी मैया (२०७०), कक्षा ६ को नेपाली विषयको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, आदिकवि भानुभक्त क्याम्पस, दमौली ।
- रेग्मी, दिलकुमारी (२०६७), कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

लम्साल, शारदा (२०७२), कक्षा छ को नेपाली विषयको प्रबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डार
क्षमताको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, आदिकवि भानुभक्त क्याम्पस,
दमौली ।

शर्मा, वसन्तकुमार (२०५७), नेपाली शब्दसागर (पा.स.), काठमाडौँ : साभा पुस्तक
भण्डार ।

सापकोटा, निर्मल (२०७१), सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त
शब्दभण्डारको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, आदिकवि भानुभक्त
क्याम्पस, दमौली ।

व्यक्तिवृत्त

नाम : चिजा थापा
जन्म स्थान : आँबुखैरेनी-३, तनहुँ
जन्म मिति : २०४७/१२/२५
बुबाको नाम : नरबहादुर थापा
आमाको नाम : नरमाया थापा
लिङ्ग : महिला
नागरिकता : नेपाली
धर्म : हिन्दु
मातृभाषा : मगर
भाषिक ज्ञान : नेपाली, मगर र अङ्ग्रेजी
स्थायी ठेगाना : आँबुखैरेनी-३, तनहुँ
फोन नम्बर : ९८०६७६६७२५
शैक्षिक योग्यता :

क्र.सं.	तह	शैक्षिक संस्था	पास गरेको वर्ष
१	एस.एल.सी.	श्री रामशाह उ.मा.वि. आँबुखैरेनी-६, तनहुँ	२०६३
२	आइ.एड.	श्री रामशाह उ.मा.वि. आँबुखैरेनी-६, तनहुँ	२०६६
३	बि.एड.	आँबुखैरेनी क्याम्पस आँबुखैरेनी-६, तनहुँ	२०६९
४	स्नातकोत्तर	आदिकवि भानुभक्त क्याम्पस दमौली, तनहुँ	